

O B S A H

<i>Milan Jelínek:</i> Syntaktické tendencie odborného stylu	65
<i>D. S. Lotte:</i> Tvoření soustavy vědeckých technických termínů	84
<i>Josef Sekanina:</i> Vývoj a dnešní stav českého mineralogického názvosloví	91
<i>Miroslav Roudný:</i> Komise pro ustálení názvosloví v oboru výživy	97
<i>Gertrúda Tanušková:</i> Slovenské názvoslovie výživy	101

Diskusie

<i>Andrej Keder:</i> K niektorým termínom typu <i>umenoveda, umenovedec</i> a ich odvodeninám	104
---	-----

Zprávy a posudky

<i>Jaroslav Kuchař:</i> První rok činnosti Československé ústřední terminologické komise ČSAV	119
<i>Ivan Masár:</i> Zpráva o 2. zasadnutí Československej ústrednej terminologickej komisie ČSAV	123
<i>Ján Horecký:</i> Teorija nadobžnosti v oblasti radioelektroniky. Terminológia	127

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS

orgán Československej ústrednej terminologickej komisie
pri Prezídiu ČSAV

ROČNÍK II — 1963 — ČÍSLO 2

Vydáva

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V BRATISLAVE

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, C. Sc.

Výkonný redaktor Ivan Masár

Redakčná rada: člen korespondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. Ján Horecký, C. Sc., doc. dr. Milan Jelínek, C. Sc., prof. dr. Eugen Jóná, Jaroslav Kuchař, C. Sc., Ivan Masár, dr. Štefan Peciar

Redaktor časopisu Andrej Šumec

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné predplatné Kčs 24,-. Jednotlivé číslo Kčs 4,-. Rozšíruje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma Poštový novinový úrad — ústredná administrácia PNS, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje Poštový novinový úrad — vývoz tlače, Praha 1, Jindřišská ul. 14. Rukopis zadaný v januári 1963, vytlačené v apríli 1963. Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povolené rozhodnutím SNR č. 28204/61. — K-04*31080

© by Vydatelstvo Slovenskej akadémie vied 1963

Kčs 4,-

SYNTAKTICKÉ TENDENCE ODBORNÉHO STYLU

Milan Jelínek

Styl odborných projevů je mezi funkčními styly spisovného jazyka nejvíce vyhraněn. Nejde tu ovšem jen o vyhraněnost funkční, záležející v poměrně malé vnitřní diferenciaci odborných projevů, nýbrž i o vyhraněnost odborné slohové vrstvy, kterou se uspokojují specifické sdělné potřeby odborného vyjadřování. Všimněme si nejprve poměrné jednotnosti funkce odborně sdělné.

Jazyková realita se skládá z nesčetného množství promluv již realizovaných (trvale zachycených nebo nezachycených) nebo právě realizovaných nebo realizovatelných. Jejich sdělné cíle a podmínky jejich realizace jsou prakticky vždy v něčem odlišné. Podobně se od sebe liší i původci promluv, popř. jejich psychický stav při vytváření promluvy. Máme-li na mysli vázanost dané promluvy na čas (ať již jde o její vytváření nebo vnímání), můžeme vyslovit tezi o tom, že neexistují dvě promluvy naprosto totožné. I promluva psaná se obměňuje za změněných podmínek vnímání, třebaže její text zůstává sám o sobě nezměněn. Nesmíme totiž zapomínat na tu okolnost, že k úplné realizaci promluvy je třeba i jistého vnímatelského prostředí a že se toto prostředí v závislosti na různých faktorech objektivních i subjektivních neustále mění. Mluvíme-li o neměnnosti psaného textu, abstrahujeme vlastně od rozmanitosti objektivních podmínek jeho vnímání a subjektivních rysů jeho vnímatelů.

Chceme-li zjistit zákonitosti a tendenze ve výběru výrazových prostředků pro promluvy jistého druhu, musíme nejprve provést rozbor jejich sdělných funkcí.¹ Řekli jsme již, že neexistují promluvy se sdělnou funkcí naprosto identickou. Běžná jazyková praxe však podává důkaz o větší nebo menší

¹ Viz K. Hauserblás, *K základním pojmul jazykové stylistiky*, Slovo a slovesnost 16, 1955, 10n.; Eug. Pauliny, *O funkčnom rozvrstvení spisovného jazyka*, 19n.

příbuznosti funkce v těch nebo oněch promluvách a o tlaku této funkce na přednostní výběr jedných jazykových prostředků před druhými. Abychom přesně stanovili příbuznost funkce a její vliv na výběr výraziva, musíme dospět k jejímu zobecněnému pojetí, v němž jsou zahrnuty všechny podstatné znaky zajišťující příbuznost funkcí v různých konkrétních projevech. To ovšem předpokládá abstrakci od nepodstatných znaků způsobujících konkrétní funkční rozdíly při základní funkční příbuznosti. Přitom stupeň abstrakce může být různý podle cíle, který si klademe. Tak při zjišťování příbuznosti textů odborných můžeme dostat tyto stupně (se zvyšující se mírou abstrakce): promluvy o teorii množin — promluvy matematické — promluvy matematicko-geometrické — promluvy matematicko-fyzikální (přičemž mezi promluvy matematické zařazujeme i promluvy geometrické) — promluvy matematicko-přírodně — odborné promluvy teoretické — promluvy odborné. Tuto řadu bychom mohli ještě rozhojnit zařazením dalších mezistupňů, jestliže by se ukázala potřeba zjistit tendence výběru výraziva závislé na funkci pojaté konkrétněji nebo abstraktněji, než jsou funkce odpovídající vypočítaným skupinám promluv. Snad nemusíme ani připomínat, že každé zobecňování, má-li mít svou praktickou cenu, musí být také praxí ověřeno. V našem případě to znamená stanovit takové stupně abstrakce a souběžného zobecňování, aby dané obecně pojaté funkci odpovídaly jisté zákonitosti a tendenze ve výběru výraziva.

Jak vidíme z uvedené řady druhů promluv, ve které má pojem „druh“ stále obecnější povahu, je konečným členem řady druh promluv odborných. Je pochopitelné, že pozbývá-li pojem „funkce“ konkrétnějších znaků, souborně označených příslušným atributem (funkce „matematická“ — „matematicko-geometrická“ — „matematicko-fyzikální“ atd.), rozšiřuje se počet promluv, které jsou danou funkcí podmíněny. Zároveň s tím je třeba obecněji formulovat také zákonitosti a tendenze ve výběru výraziva, neboť formulace musí vystihnout to, co je společné promluvám patřícím do různých vědních oborů. Srovnáním promluv z nejrůznějších odborných disciplín můžeme zjistit krajně obecné zákonitosti a tendenze ve výběru výraziva, které v sobě zahrnují různé více nebo méně konkrétní realizace v závislosti na náplni pojmu „druh promluv“. Soubor těchto výběrových zákonitostí a tendencí se v naší lingvistice obyčejně nazývá funkčním stylem odborným a příslušná vrstva jazykových prostředků, která slouží k uspo-

kojování sdělných potřeb odborného vyjadřování, stylovou vrstvou odbornou.² Jestliže se v teoretických i praktických pracích stylistických uvádějí dvě varianty odborného stylu — praktická a teoretická, neznamená to nic jiného než snížení stupně abstrakce, neboť v tomto případě se navíc přihlíží k teoretické nebo praktické funkci promluvy. Naopak mluví-li se jen o odborném stylu, abstrahuje se i od této funkce. Nabízí se otázka, zdali má abstrakční pochod, kterým se dospi- vá k funkci odborné a v závislosti na ní k funkčnímu stylu odbornému, povahu abstrakce maximální. Odpověď bude zá- porná. Můžeme totiž zjistit některé společné rysy u funkce odborné a publicistické, které jsou naopak rozdílné od spe- cifických rysů funkce běžně konverzační na jedné straně a funkce esteticky sdělné na straně druhé. Z toho vyplývá zá- věr, že existují i společné tendenze ve výběru výrazových prostředků pro sdělné cíle odborné i publicistické. Kdybychom ještě zvýšili stupeň abstrakce, dostali bychom se již z oblasti stylistiky do oblasti gramatiky a lexikologie, neboť všechny funkční rozdíly promluv by se rozplynuly v krajně obecnou funkci sdělnou (dorozumívací), které odpovídá v jazykové realitě mluvnický a lexikální systém jazyka. Z těchto úvah je zřejmé, kudy vede hranice mezi stylistikou na jedné straně a gramatikou a lexikologií na straně druhé.

Vraťme se k naší původní otázce, která se týkala poměrně malé vnitřní diferenciace odborně sdělné funkce. Musíme tu hned zdůraznit, že se o nevelké diferenciaci může mluvit jen ve srovnání s jinými sdělnými funkcemi, a to ve srovnání s funkcí informační a agitační, konverzační a este- ticky sdělnou. Uvažme jen, jak je vnitřně diferencováná funk- ce informačně a agitačně sdělná a jak se v závislosti na těchto rozdílech liší navzájem jednotlivé druhy publicistických pro- mluv. Rozdíly funkční tu pak mají vliv na výběr příslušného publicistického žánru, který je charakterizován nejen jistým souborem rysů kompozičních, ale i jazykově stylistických. Ještě větší je diferenciace funkční v rámci obecné funkce este- ticky sdělné, takže se někdy dokonce pochybuje o existenci funkčního stylu uměleckého. Také zde mají významnou úlohu žánrové odlišnosti. Naproti tomu se odborná funkce i při svém krajním zobecnění vyznačuje poměrnou určitostí svých zna-

² Základy k funkční stylistice položili na počátku třicátých let jazy- kovědci Pražského lingvistického kroužku, zvl. V. Mathe sius a B. Ha- vránek.

ků, což souvisí bezpochyby s naléhavou potřebou co nejedenotněji zaznamenávat a sdělovat nejrozmanitější odborné poznatky, ať již mají povahu teoretickou nebo praktickou. Poměrná jednotnost funkce odborných promluv nachází svůj výraz i v tendenci k poměrné jednotnosti jejich kompozice (lze to ukázat na ustálených kompozičních rysech odborných popisů, výčtů, úvahových útvarů analytických i syntetických, důkazů apod.) a to se dále projevuje značnou stabilizací prostředků stylově příznakových. Tím ovšem nechceme popírat rozmanitost vědeckých a technických disciplín, která je v souladu s rozmanitostí jednotlivých oblastí lidské činnosti, ale chceme jen poukázat na poměrně blízkou příbuznost funkcí promluv sloužících sdělným potřebám jednotlivých oborů. Z toho právě vyplývá možnost, aby se abstrakcí od znaků charakteristických pro jednotlivé odborné disciplíny dosáhlo krajně zobecněného pojetí funkce odborně sdělné, zachovávající si přes svou krajně zobecněnou povahu poměrně bohatý obsah.

Vyhraněnost obecně pojaté odborné funkce se odráží v poměrné vyhraněnosti odborného funkčního stylu. Není vcelku nesnadné stanovit základní zákonitosti a tendenze, které rozhodují o výběru výrazových prostředků pro odborné promluvy.³ V oblasti lexikálně stylistické se uplatňuje především požadavek zachovávat ustálenou terminologickou soustavu daného vědeckého nebo technického oboru a při případných změnách definovat nově navržený termín nebo ho alespoň ztotožnit s termínem dosud užívaným. Také termíny pro nové pojmy musí být přesně vymezeny. Výběr terminologizovaných slov a slovních spojení má zajistit adekvátnost mezi sdělným záměrem autora a vnímáním textu ze strany čtenáře nebo posluchače. Že je to naprostě nutný předpoklad jakéhokoli dorozumívání v oblasti vědy a techniky, to snad není třeba dokazovat. Tím se vysvětluje i důležitost jednotných terminologických soustav pro vědecké a technické obory a plně se opravňuje úsilí, které se v současné době venuje terminologické práci (jde zvláště o přesné vymezování termínů, o kodifikaci jejich stabilizovaného obsahu, o doplnění a usoustavnění terminologie, o odstraňování nevýhodné polysemie a synonymity apod.). Užíváním odborných termínů se

³ Podrobněji o tom M. Jelínek, *Odborný styl, Slovo a slovesnost* 16, 1955, 25n.; J. Filipc, *Rozbor odborného stylu a jeho vnitřní diferenčace*, 37n.

dosahuje zhuštěnosti vyjádření, neboť autor promluvy se může opírat o definice termínů známé v odborných kruzích, aniž je nuten terminologické prvky znovu vymezovat. Na rozdíl od kondenzace syntaktické, o které uslyšíme dále, můžeme tu mluvit o kondenzaci lexikální. Zároveň lze tento proces označit jako intelektualizaci výraziva, zajišťující maximální přesnost vyjadřování. Protože pojednání o lexikálních prostředcích charakteristických pro odborný styl nepatří do tématu našeho článku, spokojíme se jen s konstatováním, že termíny tvoří nejpodstatnější část odborné stylové vrstvy.⁴

Stručné zmínky si však zasluhuje jeden jev, který souvisí s užíváním odborných termínů, zejména víceslovných. Jak známo, ve všech projevech se uplatňuje tendence k výrazové disimilaci, která záleží ve snaze neužívat bez zvláštní motivace téhož lexikálního prvku, jestliže je třeba opakován vyjádřit v témž větném celku nebo často i nad-větném útvaru stejný pojem. V takových případech se daný lexikální prvek bud' vypouští, nebo se na něj odkazuje zájmenem (při potřebě označit příslušný pád nebo vytknout daný pojem proti pojmu jinému), nebo se konečně nahrazuje synonymem (bud' samotným, nebo spojeným s odkazovacím zájmenem). Má-li se opakovat slovní spojení, omezuje se někdy vyjádření jen na určovanou část spojení, kdežto část určující bývá zastoupena odkazovacím zájmenem. V odborných promluvách je tendence k lexikální disimilaci značně oslabena. Snaha vyjadřovat myšlenkový obsah co nejpřesněji vede k opakování termínů (i víceslovných), ačkoli by text byl často srozumitelný i bez opakování terminologizovaného výrazu nebo jen s opakovánou určovanou částí terminologického sou-sloví.

Uvedeme příklad z textu matematického, který ovšem představuje krajnost (každý z uvedených větných celků je graficky upraven do samostatného odstavce):

„Definice. Je-li v kvadratické rovnici absolutní člen roven nule, říkáme jí kvadratická rovnice bez absolutního člena. Kvadratická rovnice bez

⁴ Z hlediska teoretického i praktického jsou otázky odborné terminologie zpracovány v knižní publikaci J. Horeckého *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956. Viz i K. Sochor, *Příručka o českém odborném názvosloví*, Praha 1955, a zvláště D. S. Lotte, *Osnovy postrojenia naučno-technickej terminológií*, Moskva 1961 (důležité části byly v českém překladu publikovány v Čs. terminologickém časopisu 1, 1962, č. 1, 3, 4 a 5).

absolutního člena má tvar $ax^2 + bx = 0$, kde $a \neq 0$. Kvadratickou rovnici bez absolutního člena řešíme tak, že ji upravíme na tvar $x (ax + b) = 0$ " (Mat. 137).⁵

Další lexikální jevy charakteristické pro odborný styl ponecháme stranou. Poznamenáváme ještě, že odborné texty mají i specifickou frazeologii, která se sice liší podle jednotlivých oborů, ale zahrnuje také mnoho prostředků společných. Patří tedy i odborná frazeologie k důležitým součástem odborné stylové vrstvy. My si tu všimneme vzhledem k úže vymezenému tématu jen tzv. slovesně jmenných spojení, neboť jejich volba je příčinou změn členských schémat ve větných celcích. Jde o spojení typu *provést měření*, změna probíhá, dochází k reakci apod. Vlastní děj (proces) se v nich chápe jako substance a toto změněné pojetí si vynucuje změnu slovnědruhové kategorie verbální (např. *měřit*) v substantivní (*měření*). Pak lze vyjádřit, čím je daná dějová substance zasažována nebo co se s ní děje. Substanční pojetí děje v sobě zahrnuje možnost samostatného pojmenování (např. *reakce*), kdežto pojetí procesuální je přímo zaměřeno na účast v aktuální výstavbě výpovědi (*reaguje*). Je pochopitelné, že se snáze terminologizuje dějové substantivum než sloveso, vyžadující si často další určení předmětem. Proto se také v terminologických slovnících uvádějí obyčejně dějová substantiva, nikoli slovesa. Užívání slovesně jmenných spojení bývá ovšem motivováno i jinak než důvody terminologizačními, ale tuto otázku zde nemůžeme řešit.

Nám jde o vliv slovesně jmenného schématu, které lze považovat za synonymum ke schématu slovesnému, na syntaktickou strukturu větného celku. Na první pohled je zřejmě, že volba schématu slovesně jmenného způsobuje větší složitost větné stavby: např. *soustavně měřit teplotu — provádět sou-*

⁵ Příklady čerpám z těchto prací:

Bioch. — *Laboratorní technika biochemie*, NČSAV, Praha 1959; Děj. — *Přehled československých dějin I* (do roku 1948), NČSAV, Praha 1958; Hlas — B. Hála, M. Sovák, *Hlas, řeč, sluch* (Základy fonetiky a logopedie), 4.vyd., SPN, Praha 1962; Lit. — *Dějiny české literatury I* (Starší česká literatura), NČSAV, Praha 1959; Log. — O. Weinberger, *Logika*, SPN, Praha 1959; Mat. — *Přehled elementární matematiky*, 3. vyd., SNTL, Praha 1962; Med. — *Statistiké metody v experimentální medicíně*, SZN, Praha 1962; Opt. — *Optika a atomová fyzika* (I. Optika), SPN, Praha 1961; Prav. — L. Tošenovský, *Příspěvky k základním otázkám teorie pravdy*, SPN, Praha 1962; Říd. — *Psychologie a fyziologie řidiče*, Nakl. dopravy a spojů, Praha 1962; Tvoř. — M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině* (1. Teorie odvozování slov), NČSAV, Praha 1962.

stavné měření teploty. V uvedeném příkladě se předmět a pří-slovečné určení, které rozvíjejí sloveso, přehodnocují v přívlastky určující substantivum, které se samo dostává do předmětového vztahu k široce významovému slovesu. Uvedeme několik příkladů z odborné literatury:

... *vzestup účinku není* uměrný vzestupu dávky (Med. 232). V létě je toto *odstraňování* tepelné nepohody obtížnější (Říd. 168). Na obr. 426b je provedeno grafické znázornění průběhu intenzity pro N = 6... (Opt. 466). Analýzu podílu jednotlivých triglyceridů ve větších vzorcích proveďme nejlépe Hilditchovou metodou... (Bioch. 552).

Také ve výběru syntaktických prostředků pro odborné promluvy vyvinuly se jisté zákonitosti a tendenze, které slouží přesnému a úplnému vyjadřování myšlenkových obsahů a jejich vztahů. Především lze konstatovat, že se v odborných promluvách projevuje silněji tendence k složitosti stavby větné, souvětné i nadvětné než v promluvách jiných. Je to pochopitelné, neboť v sdělné oblasti odborné je třeba vyjadřovat složité vztahy, které byly objeveny při zkoumání přírody a společnosti, a přesně zachycovat výsledky abstrakčních a zobecňovacích pochodů i logických soudů, kterými rozšiřujeme a prohlubujeme naše poznání. Pro odborný styl je charakteristická i obsahová sevřenosť útvarů nadvětných a zároveň tendence k jejich přehlednému vnitřnímu uspořádání a vnějšímu rozhraničení (vedle prostředků lexikálních a syntaktických se k tomu užívá i různých symbolů a zvláštní grafické úpravy).

Mezi syntaktickými tendencemi, které jsou charakteristické pro odborný funkční styl, nutno na prvním místě jmenovat tendenci k syntaktické kondenzači (vedle tohoto termínu se setkáváme i s termínem komprese, ale ten je přece jen přespříliš spjat s oblastí techniky). Realizují ji syntaktické prostředky kondenzační (kondenzátory), jimiž rozumíme, opírajíce se o teorii V. Mathesia a J. Vachka,⁶ prostředky vyjadřující člensky to, co by bylo možno vyjádřit větou, obyčejně vedlejší. Vysoká frekvence kondenzačních prostředků v odborných promluvách přispívá ovšem k posílení nominálních prvků na újmu vyjadřování slovesného. Místo věty se slovesným přisudkem a s rozvíjejícími členy na něm závislými do-

⁶ Srov. J. Vachek, *Some Thoughts on the so-called Complex Condensation in Modern English*, Sborník prací fil. fak. brněnské university 4, 1955, ř. A, č. 3, 63n.

stává se do větného celku substantivum nebo adjektivum nejčastěji dějové povahy. Při substantivním vyjádření se ovšem původní předmět a příslovečné určení, které tvoří členské schéma se slovesným predikátem, mění v přívlastky závislé na daném substantivu. Syntaktická kondenzace přináší odbornému stylu značné výhody, neboť umožňuje usouvztažňovat myšlenkové obsahy, v nichž je ukryta vedlejší predikace, s myšlenkovým obsahem základního větného celku. Navíc se souvětné prostředky takto uvolňují pro vyjadřování dalších, obyčejně volněji spjatých vztahů. Nemůžeme ovšem zastírat jistou nevýhodu syntaktické kondenzace: zhuštěné vyjadřování vztahů vede často k přetížení věty větnými členy, v nichž je dějový proces přehodnocen v dějovou substanci, a to klade vedle odborné terminologie značné nároky na čtenáře. Je třeba, aby si to uvědomili zvláště autoři vědeckopopularizačních textů, chtějí-li získat širší okruh čtenářů.

Zastavme se nejprve u kondenzačních prostředků *s u b - s t a n t i v n í c h*. Nemůžeme tu ovšem vypočítat všechny souznačné dvojice skládající se ze substantivního větného členu a z vedlejší věty, neboť k tomu by bylo potřeba provést rozsáhlou excerpti odborných textů a studie o těchto souznačných dvojicích by překrčila rámec časopiseckého článku. Rosebereme jen dva charakteristické příklady.

Nejprve uvedeme větu, ve které se nabízejí dvě dvojice souznačných syntaktických prostředků: a) neshodný substantivní přívlastek dějové povahy // vedlejší věta obsahová (co do syntaktické platnosti přívlastková); b) příslovečné určení prostředku vyjádřené dějovým substantivem // příslovečná věta prostředková:

„Vzniká tu velmi vážné nebezpečí zkreslování objektivní pravdy sugestivním působením na svědky, strany nebo obviněné“ (Log. 202).

Nahradíme-li slovní spojení *zkreslování atd.* vedlejší větu obsahovou, dostaneme souvěti *vzniká... nebezpečí, že se objektivní pravda zkresluje (bude zkreslovat)*, popř. *že je objektivní pravda zkreslována (že bude zkreslována) atd.* Srovnáním obou souznačných způsobů vyjádření dospějeme zajisté k závěru, že kondenzované vyjádření je výhodnější, neboť při něm není třeba odpovídat na otázku po původci a času děje, která je v daném případě mimo zájem autora i vnímatele promluvy. Instrumentál *sugestivním působením atd.* lze nahradit vedlejší větu prostředkovou *tím, že se sugestivně působi (bude působi-*

bit) atd. Také zde však dáme přednost kondenzovanému prostředku, a to z týchž důvodů, jaké jsme uvedli výše. Zároveň musíme poznamenat, že kdybychom se rozhodli pro úplné rozvedení citované věty, narazili bychom na potíže obecně stylistické povahy. V dvojstupňovitém souvětí, které by vzniklo, opakovala by se s různou funkcí spojka že (...nebezpečí, že se objektivní pravda zkresluje tím, že se sugestivně působí...) a to by bylo v rozporu s obecně platnou stylistickou tendencí k syntaktické disimilaci.

V následujícím příkladě se nabízí dokonce tři záměny souznačnými větami vedlejšími: a) podmětové dějové substantivum // vedlejší věta podmětová; b) podmínkové určení vyjádřené předložkovým pádem dějového substantiva // vedlejší věta podmínková; c) účelové určení vyjádřené předložkovým pádem dějového substantiva // vedlejší věta účelová:

„Především větší *otvírání úst při zpěvu* než při běžné mluvě je nutné pro větší *uvolnění rezonančních dutin* a *citelnější účast dutiny nosní*“ (Hlas 238).

Substantivní podmět *větší otvírání úst* lze nahradit souznačnou vedlejší větou podmětovou *to, že více otvíráme ústa* (nebo *to, že se více otvírají ústa*). Podmínkovým výrazům *při zpěvu* a *při běžné mluvě* odpovídají podmínkové věty *jestliže (když) zpíváme* a *jestliže (když) běžně mluvíme* // *jestliže (když) se zpívá* a *jestliže (když) se běžně mluví*. A konečně účelový výraz *pro větší uvolnění rezonančních dutin a citelnější účast dutiny nosní*, který je pro odborné vyjadřování zvláště charakteristický, má svůj souznačný prostředek nekondenzovaný ve větě účelové *aby se více uvolnily rezonanční dutiny a citelněji účastnily dutiny nosní*.

K objasnění podstaty kondenzace snad tyto dva příklady stačí. Zmínime se jen ještě o tom, že v některých případech (především při slovech s modální a fázovou složkou uplatňující se v celkovém významu slova) soutěží s dějovým substantivem *infinitiv* a příslušná vedlejší věta. Jde tedy o souznačné trojice typu *nutnost podrobného zkoumání* // *podrobně zkoumat* // *aby se podrobně zkoumalo*.

Tak např. ve větě „[Leibniz] spatřuje ve své kritice nedostatků senzualistické teorie abstrakce příležitost ke zdůvodnění svého typu nativismu...“ (Prav. 177) lze předložkový pád *ke zdůvodnění* nahradit buď infinitivem *zdůvodnit*, nebo vedlejší větou *aby zdůvodnil*.

Pozornosti si zasluhují případy s přehodnocením děje (procesu) ve vlastnosti z děje vyplývající, která se přisuzuje substantivu, jež má při nekondenzovaném větném vyjádření syntaktickou funkci předmětu. I tento způsob kondenzace je v odborném stylu dosti rozšířen. Doložíme ho alespoň dvěma větnými celky:

„Je zřejmé, že při stanoveném minimálním počtu šesti základních slovotvorných kritérií, která se mohou uplatnit v libovolném pořadí, bylo by teoreticky možných 6!, tj. 720 různých postupů“ (Tvoř. 186).

Srov. zhruba souznačné větné vyjádření *stanovil-li se minimální počet atd.* nebo *když byl stanoven minimální počet aj.*

„Po provedené diferenciaci škol pro sluchově vadné děti byly u nás zřizovány oddělené školy pro děti se zbytky sluchu“ (Hlas 281).

Jako souznačný prostředek nekondenzovaný se nabízí vedlejší věta časová: *když se provedla diferenciace škol atd.* nebo *když byla provedena diferenciace škol.*

Významnou úlohu při kondenzování odborných textů mají a d j e k t i v a d ě j o v á, a to především zpřídavnělé přechodníky přítomné a příčestí trpná. Lze je nahradit při nekondenzovaném vyjádření textu větami vztažnými, jejichž predikátem je sloveso tvořící základ příslušného dějového adjektiva. Pro ilustraci doložíme oba základní typy kondenzujících adjektiv — zpřídavnělý přechodník přítomný a zpřídavnělé příčestí trpné — jedním charakteristickým příkladem:

„Psi operativně zábavení sluchového zařízení v labyrintu naučili se při Kanizsaiových pokusech velmi přesně rozeznávat rozličné povely, dané zvukem trubky a zaznívající třeba z vedlejší místnosti, i přesně na ně reagovat“ (Hlas 280—281).

Na tomto příkladě lze zároveň ukázat, jak adjektivní kondenzace přispívá k syntaktickostylistické disimilaci textu. Opakující se schéma rozvíjetého přívlastku, jehož určovaným členem je zpřídavnělý přechodník přítomný nebo zpřídavnělé příčestí trpné, není zdaleka tak rušivé jako opakující se schéma vedlejší věty vztažné. Můžeme se o tom přesvědčit, jestliže ve výše citované větě rozvedeme podtržené přívlastky v relativní věty. Slouží tedy adjektivní kondenzace i jako účinný prostředek disimilační.

Funkci kondenzační plní v odborném stylu i p o l o v ē t n ē v a z b y, jenže jejich frekvence je poměrně nízká. Nejčastěji jsou ještě doloženy vazby s přechodníkem přítomným, ale

i těch v nové době stále ubývá. Srovnáme-li literaturu společenskovořdnou s literaturou jiných vědních oblastí, zjistíme, že se přechodníkové vazby častěji objevují v pracích společenskovořdných. Snad nemusíme připomínat, že tyto vazby mají ve větném celku funkci doplňku a že vyjadřují vztah široce pojaté okolnosti, ve kterém se však uplatňují různé konkrétnější vztahové odstíny. Ve dvou následujících příkladech první má vztahový odstín důvodový, druhý vysvětlovací:

„Proto jsme poměrně dost často psali o objektivnosti pravdy místo o objektivní pravdě..., chtějíce tak zdůraznit, že nám tanou na mysl různé znaky jedné, jediné pravdy“ (Prav. 217).

„... většina jednotlivých slov je vpjata do ostatních slov dvojstrannými souvislostmi, *vystupujíc* vzhledem k jednomu jednotlivému slovu nebo několika jednotlivým slovům jako slovo odvozené a vzhledem k jiným jednotlivým slovům opět jako základové“ (Tvoř. 179).

Ještě řidčeji než vazby přechodníkové nacházíme v odborných textech vazby s příčestím trpným. Ukrývá se v nich nejčastěji vztah důvodový, zřetelový a podmíinkový. Pro ilustraci uvedeme alespoň jeden příklad, v němž příčestní vazba vyjadřuje implicitně vztah důvodový:

„Člověk, *vybaven* zásobou dříve získaných poznatků a přístrojů..., vy-mýšli experimenty, organizuje pozorování...“ (Med. 15).

Stavba vět v odborných textech se vyznačuje tendencí k většímu zatížení větnými členy. Užívání složitějších větných schémat je zajisté vynuceno potřebou sdělovat složité myšlenkové celky s těsnými vztahy mezi jednotlivými pojmy. Lze říci, že si odborný styl vyžaduje maximální explicitnost při vyjadřování vztahů, a to nejen mezimyšlenkových, ale i mezijsmových. To se ovšem projevuje takřka důsledně zachovanou úplností schémat větných a velkou frekvencí rozvíjecích schémat členských. Probírat tento syntaktický rys odborné literatury na konkrétních příkladech je zbytečné, neboť kterýkoli odborný text poskytuje dostatek charakteristických příkladů. Zmínime se však o zvláštních prostředcích, které si odborný styl vytvořil k vyjadřování mezijsmových vztahů. Jsou to **výrazy předložkové pouahy**, které vznikly nejčastěji z předložkových nebo prostých pádů substantiv označujících obyčejně přímo svým lexikálním významem daný vztah

(např. *vlivem čeho, na základě čeho*).⁷ Řidčeji se ustalují v předložkové funkci adverbia (např. *včetně čeho*) nebo ustrnulé tvary přechodníku přítomného (např. *vyjma // vyjmouc co*). Jde z největší části o prostředky nové, které se v jazyce ustálily v mladší době obrozeneské nebo až v poobrozeneském vývoji spisovné češtiny. U mnohých z nich není proces změny v předložku (prepozicionalizace) dosud ukončen, ale jejich hojná frekvence v dnešní odborné literatuře i v psaných a mluvených projevech publicistických přispívá k poměrně rychlé stabilizaci jejich předložkové povahy. Vztah časový vyjadřuje např. výrazy *během, v průběhu čeho*; vztah zřetelový *vzhledem, se zřetelem k čemu // na co, s ohledem na co*; z *hlediska čeho*; ve *shodě, v souhlase, v souladu s čím*; v *souvislosti, ve spojitosti s čím*; v *závislosti na čem*; na *základě, na podkladě čeho*; v *rámci čeho*; vztah způsobový *cestou, formou čeho*; ve *formě, v podobě čeho*; v *duchu, ve smyslu, ve světle čeho*; vztah srovnávací *ve srovnání, v porovnání s čím*; na *rozdíl od čeho*; vztah prostředkový *prostřednictvím čeho; pomocí, s pomocí, za pomoci čeho*; vztah důvodový z *důvodu čeho*; v *důsledku, následkem čeho; díky čemu; vlivem, pod vlivem čeho*; vztah úcelový *za účelem, za příčinou čeho*; v *zájmu čeho*; ve *prospěch, ku prospěchu čeho*; vztah podmínkový *v případě čeho*; vztah účinkový *na účet, na vrub, na újmu, na úkor čeho* aj. Doložme nyní některé z těchto výrazů příklady z odborné literatury:

„Zevrubný rozbor [otázky praktického kritéria pravdy] je *vzhledem k* její poměrně šíři proveditelný jen s obtížemi“ (Prav. 45). — „Snižování horní hranice sluchové *v souvislosti s* přibývajícím věkem se po kládá za fyziologický zjev“ (Hlas 261). — „Na základě velké řady výsledků z nejrůznějších oborů experimentální biologie a medicíny lze říci, že regresní křivka odpovědí má *v závislosti na* dávce zpravidla asymetrický esovitý tvar...“ (Med. 229-230). — „... pojmou »správný« užíváme někdy *ve smyslu* logické správnosti a někdy *ve smyslu* morální správnosti“ (Log. 213). — „Obvykle chápeme existenci každé jednotlivé věci *prostřednictvím* zraku“ (Opt. 769). — „Enzymaticky se [kyselina citrónová] stanovuje metodou Thunbergovou *pomocí dehydrogenázy* kyseliny citrónové...“ (Bioch. 560).

⁷ K jejich výskytu ve slovenštině viz J. Oravec, *Nové druhotné předložky v odborném stylu*, Čs. terminologický časopis 1, 1962, 257n. O jejich historii viz M. Jelínek, *Nové nepůvodní předložky v obrozeneské češtině*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, 153n.

Tím že se těsnější vztahy vyjadřuji s pomocí kondenzátorů v rámci věty, uvolňují se souvětná schémata k vyjadřování dalších vztahů, obyčejně volnějších. Umožňuje tedy skladebná kondenzace větší vztahové zatížení souvětných celků. Při vytváření souvětí v odborných promluvách pozorujeme pak dvojí tendenci. První záleží v tom, že se vztahy mezi obsahem jednotlivých vět v rámci souvětí podávají obyčejně explicitně, tj. přímo se označují příslušnými spojovacími prostředky. Druhou je možno charakterizovat jako tendenci k vyjadřování vztahů schématy souvětnými místo nadvětnými, pokud tomu ovšem nebráni požadavek, aby stavba souvětného celku byla přes svou složitost přehledná. V jiných funkčních stylech se často dává přednost vyjadřování vztahů v rámci nadvětných útvarů a mnohdy tu převažuje sklon k implicitnosti nad explicitnosti.

Odborný styl se vyznačuje největší poměrnou frekvencí spojovacích prostředků ze všech funkčních stylů, a to nejen vysokou frekvencí spojek, tzv. spojovacích příslovci a vůbec výrazu konjunkční povahy (jako např. *vzhledem k tomu, že*), ale i vztažných zájmen a příslovci. Mohli bychom to dokázat statisticky, ale nasycenosť odborných textů prostředky spojovacími je jev tak evidentní, že nepotřebuje zvláštních důkazů. Důležitá je ta okolnost, že odborné texty usilují o differencované označování jednotlivých vztahů a že k tomu aktivizují i spojovací prostředky knižní povahy. Tím se liší výběr spojovacích prostředků v odborném stylu od jejich výběru ve stylu hovorovém a do značné míry i ve stylu uměleckém.

Rozdíly jsou i v užívání jednotlivých druhů spojovacích prostředků. Pokud jde o vztažná zájmena, vynucuje si velká frekvence vět člensky vztažných, sloužících k přesnému zachycování namnoze složitých atributů analyzovaného předmětu nebo jevu, aktivizaci knižního relativa *jenž* vedle neutrálního *který*. Bývá tomu tak mimo jiné v těch případech, kdy primárně závislé větě vztažné je podřízena další věta vztažná. V odborných textech se sice k syntaktické disimilaci nabízejí adjektivní kondenzátory (zpřípadnělá příčestí a přechodníky), ale jejich užívání je vázáno zřetellem k přehlednosti větného celku. Proto se autor často nevyhne opakování schématu vztažné věty v sekundární závislosti. Vůbec můžeme konstatovat, že odborný styl je méně citlivý k opakoványm schématům vedlejších vět ve vyšším stupni závislosti, než je tomu v umělecké literatuře a v beletrizované publicistice. Tím ovšem nechceme říci, že by pro odborné texty naprostě neplatila obecně stylistická tendence k syntaktické disimilaci, ale

chceme ukázat na její oslabené působení. Z bohatého materiálu, který jsme získali excerptí odborné literatury, uvedeme alespoň dva typické doklady s disimilovaným relativem:

„...můžeme si na své otázky adresované přirodě odpovídat... svou zkušeností, kterou pro Kanta představuje původně neuspořádaný svět jevů, do něhož jsme vnesli řád pomocí předzkušenostních kategorií...“ (Prav. 63).

„Lupou se vytvoří zvětšený, vzpřímený a zdánlivý obraz předmětu, který pozorujeme okem, jež je umístěno těsně za lupou“ (Opt. 259).

Vedle vztažných zájmen se v odborných textech často setkáváme se v z t a ž n ý m i p r í s l o v c i, a to zvláště s adverbii *kde* a *kdy*, ale i jiná vztažná příslovce mají poněkud vyšší frekvenci než v jiných funkčních stylech. Příslovce označující vztyhy místní nebo směrové převládají ovšem v odborných popisech a návodech, kdežto příslovce s významem časovým nacházíme zvláště v těch odborných pracích a jejich úsecích, v nichž se pojednává o různých dějích a jejich časových okolnostech. V mnoha případech slouží volba vztažného příslovce místo nabízejícího se předložkového pádu vztažného zájmena k disimilaci vztažných prostředků. Ukážeme to na charakteristickém příkladě s řetězcem na sobě závislých vztažných vět, v nichž se střídají vztažné výrazy *u něhož* – *kde* – *který*:

„Ke sčítání dopravy se používá přístroje, *u něhož* přejetí hadičky napnuté přes silnici vyvolá pneumatický impuls na membránu, *kde* vznikne další elektrický impuls, *který* způsobí záZNAM na počitadle“ (Řid. 188).

Mluvíme-li o vztažných zájmenech v odborném stylu, musíme se zmínit o jejich zvláštním využití ve funkci vztažně přiřazovací. Jde o tzv. v z t a ž n é v ě t y n e p r a v ē, které sice mají formu vět relativních, ale po stránce obsahové ne-připojují k určovanému substantivnímu členu věty řídící atribut, jak je tomu u vztažných vět pravých. Za formálním vztahem attributivním se ukrývá buď pouhá souvislost obsahu nepravé věty vztažné s obsahem věty řídící, nebo jiný vztah, který by mohl být vyjádřen příslušnou spojkou. Při pouhé souvislosti obsahů nahrazuje často souvětě s nepravou vztažnou větou nadvětný útvar a tím se stává jedním z prostředků, které realizují tendenci odborného stylu k vytváření složitějších obsahových celků spjatých jedním souvětným schématem. Hojný výskyt nepravých vztažných vět v promlu-

váč odborných a zčásti i publicistických svědčí o potřebnosti tohoto typu relativních vět. Nedal tedy vývoj spisovného jazyka to pravdu těm jazykovědcům v minulosti, kteří označovali nepravé vztažné věty za zbytečný cizí import a doporučovali je nahradit jinými, podle jejich názoru vhodnějšími schématy souvětnými nebo nadvětnými.⁸ Neobstojí tu ani námítka, že nepravé vztažné věty jsou vztahově nezřetelné a že mohou vést k atributivnímu chápání vztahu mezi obsahem věty vztážné a řídící, ačkoliv ve skutečnosti jde o vztah jiný. Povaha vztahu je totiž zpravidla v dostatečné míře určena kontextem, takže její explicitní označení není nezbytným předpokladem pro přesné porozumění textu. Nemůžeme zde bohužel podat přehled všech typů nepravých vět vztážných, a proto se pro ilustraci otázky spokojíme s třemi doklady, z nichž v prvním je implikován vztah vysvětlovací, v druhém důvodový a v třetím důsledkový:

„Všechny tyto satiry [Hradeckého rukopisu]... jsou blízké legendě o svatém Prokopu, s níž je spojuje vášnivý vztah k aktuální skutečnosti a bojovnost...“ (Lit. 164).

„Léčebná tělesná výchova na rozdíl od normální tělesné výchovy netýká se organismu zdravého, ale organismu na zdraví poškozeného, *jemuž* se snaží navrátit činnost, kterou chorobou ztratil nebo která byla chorobou snížena“ (Rep. 175).

„Zásada dědictví se rozšířila na všechny feudální statky, které se stávají dědičnými v celém rodě“ (Děj. 139).

Větší frekvence než v jiných funkčních stylech má i knižní vztážné zájmeno *což* a zejména jeho do značné míry adverbiaлизovaný předložkový pád *přičemž*. Slouží stejně jako zájmena *který* a *jenž* uvádějící nepravé vztážné věty k souvětnému vyjadřování vztahů, pro které se jinak nabízí běžnější schéma nadvětná. Na rozdíl od těchto zájmen však zájmeno *což* shrnuje v sobě obsah celé věty řídící a k němu přiřazuje obsah věty formálně vztážné. Několik příkladů:

„...lidé se stávají závislými na písmě a odvykají hlasité mluvě, *což* přirozeně nijak nepřispívá ke zvýšení kultury mluveného slova“ (Hlas 18).

„Někdy hovoříme v témž smyslu o relativních momentech pravdy, *čímž* pouze naznačujeme, že tento moment je členitý...“ (Prav. 148).

⁸ Za neústrojně je považuje ještě Fr. Trávníček v *Mluvnici spisovné češtiny II*, Praha 1951, 1164.

„...stín předmětu osvětleného zdrojem malých rozměrů má tyž tvar jako předmět, přičemž okraje stínu jsou prodloužením přímek ze zdroje, dotýkajících se okrajů předmětu“ (Opt. 43).

Řekli jsme, že se v odborném stylu vztahy mezi obsahem jednotlivých vět v rámci souvětí vyjadřují obvyčejně explicitně. Tato tendence podmiňuje hojnou frekvenci spojek a jiných prostředků konjunkční povahy. Pokud jde o vlastní spojky, nevyhýbá se odborný styl ani prostředkům k nížním, neobvyklým např. ve stylu hovorovém. Tak ve vztahu slučovacím užívá se spojky též; v stupňovacím *nejen - nýbrž i*; v odporovacím, omezovacím a protikladném *avšak*; v odporovacím opakovém *nýbrž*; v srovnávacím protikladném *kdežto* (v anteponované vedlejší větě), *jestliže, -li*⁹; v důvodovém a příčinném *neboť, jelikož, ježto*; v důsledkovém *tudíž*; v přípustkovém *ač, jakkoliv, byť*; v omezovacím *aniž*; v zřetelovém *pokud* aj. Doložím jen kvůli názornosti spojky vyjadřující protikladný vztah *kdežto* (v anteponované vedlejší větě) a *jestliže*:

„*Kdežto* v legendě o svatém Prokopu je hrdina blízký lidu a prostředí české, v legendě o svaté Kateřině jsou hrdinové urození a prostředí je českému člověku vzdálené“ (Lit. 162).

„*Jestliže* kvalita pravd třetího typu je dáná jejich nevyvratitelností a současně i jejich další zpřesňovatelností, pak podstata kvality pravd prvého typu spočívá v tom, že bývají ve svém celku kvalitativně přebudovány...“ (Prav. 163).

V příkladě, který jsme uvedli naposled, odkazuje na větu vedlejší se spojkou *jestliže* příslovce *pak* ve větě řídici. Tato spojovací dvojice patří v odborném vyjadřování k běžným syntaktickým prostředkům, a to nejen ve významu srovnávacím protikladném, ale i podmínkovém a zřetelovém. Totéž platí i o spojovacím výraze *-li - pak*. Doložíme ho zřetelovým souvětím, charakteristickým pro odborné úvahy:

„*Je-li* biologický pokus... prostředkem ke zkoumání samotného podnětu a jeho účinnosti, *pak* se snažíme vytvořit pokusný soubor co nejhomogennější právě vzhledem k odpovědím na podnět...“ (Med. 220).

⁹ O těchto třech spojkách pojednává K. Hauserblas, *Věty se spojkami kdežto a zatímco v dnešní češtině*, Studie ze slovanské jazykovědy, 133n.

Podobně zjišťujeme značnou frekvenci podmíinkových výrazů *když* – *pak* a *kdyby* – *pak by*. Běžné jsou zvláště podmíinkové výrazy *jestliže* – *pak* a *-li* – *pak* v úvahách matematických,¹⁰ a to vedle řídcejší doložených dvojic s příslovcem *potom* v apodózi. Vůbec je třeba upozornit na to, že si matematické, geometrické a zčásti i jiné odborné texty vypomáhají hlavně při označování vztahu podmíinkového a zřetelového různými prostředky lexikálními, které jsou umístěny ve větě řídící a tvoří spolu se spojkou věty vedlejší těsnější nebo volnější spojovací výraz, např. *jestliže* – *platí*, *-li* – *říkáme* aj. Ale spoň jeden příklad:

„*Jsou-li* a_r , a_s dva libovolné členy geometrické posloupnosti $\{a_n\}$ a q její kvocient, *platí* $a_s = a_r \cdot q^{s-r}$ “ (Mat. 155).

Je zřejmé, že tyto lexikální prostředky plní stejně jako příslovce *pak* a *potom* hlavně funkci delimitační (označují hranici mezi větou hlavní a vedlejší). Z jiných spojek tvoří spojovací výrazy s příslovcem v apodózi častěji jen spojky přípustkové (*ačkoli* – *přece*, *třebaže* – *přesto* aj.), ale tyto výrazy jsou dosti běžné i v jiných funkčních stylech. Jde o souvětí tohoto typu:

„*Ačkoliv* se tělesné orgány od sebe liší jak svou stavbou, tak svými činnostmi, *přece* jsou navzájem uspořádány v jednotu celého organismu“ (Říd. 37).

Pro odborný styl jsou příznačné spojovací výrazy, v nichž se spojky *že*, *aby*, *jak* opírají o odkazovací výraz složený z některého pádu zájmena *to*, závislého na nové nepůvodní předložce. Vedlejší věta naplňuje vlastně odkazovací výraz konkrétním obsahem, ale vzhledem k obsahu celého souvěti lze považovat odkazovací výraz i spojku o něj opřenou za složený spojovací prostředek. Jde o výrazy jako *vzhledem k tomu, že*; *ve shodě s tím, že*; *s ohledem na to, že*; *z hlediska toho, že*; *ve spojitosti s tím, že*; *na základě toho, že*;

¹⁰ Autoři *Přehledu elementární matematiky* poznámenávají v úvodu ke své práci: „*Předpoklady bývají zpravidla uvedeny podmiňovací větou na počátku, která začíná slovy: jestliže, když apod.; tvrzení bývá vysloveno větou oznamovací a často, aby se lépe poznalo, kde začína, vkládáme na toto místo slůvko pak*“ (12).

následkem toho, že; v důsledku toho, že atd.¹¹ Nemusíme snad analyzovat funkci těchto spojovacích výrazů, neboť je podobná jako u nových nepůvodních předložek, které jsou jejich základní součástí: slouží k pregnantnímu vyjadřování vztahů, v daném případě ovšem mezimyšlenkových. Není ani třeba uvádět doklady, protože by se lišily od dokladů, kterými jsme ilustrovali užívání nových nepůvodních předložek, jen přítomností spojky. Spokojíme se s jedním typickým příkladem:

„Ani toto řešení není ideální vzhledem k tomu, že plocha nezachycuje často důležitou maximální intenzitu účinku“ (Med. 48).

Tendence k vytváření s o u v ě t n ý c h s c h é m a t místo nabízejících se schémat n a d v ě t n ý c h je patrná – kromě nedůležitých výjimek – ve všech odborných pracích. Jsou tu ovšem značné rozdíly vyplývající ze stylistických zvyklostí jednotlivých autorů (z jejich subjektivního stylu), ale základní směr k souvětnému vyjadřování zachovávají i ti, kdož dávají přednost syntaktickým schématům méně složitým. Jisté rozdíly pozorujeme i mezi jednotlivými vědeckými a technickými obory: nejsilnější tendence k složitějším souvětným schématům se projevuje obvykle v oborech společenskovořdných, nej slabší v oborech matematických a geometrických. V těch se však zesiluje tendence k užívání prostředků, které uvádějí do těsných vztahů samostatné souvětné (nebo větné) celky v rámci útvarů nadvětných. Rozbor souznačných dvojic a řad, v nichž proti schématům souvětným stojí schémata nadvětná (vzniklá rozdělením souvětného schématu), zabral by zajisté rozsáhlou studii. Nám však jde jen o podstatu jevu a ta vysvitne dobře z příkladu, v němž proti původnímu souvětnímu stavíme nadvětný útvar, zkonstruovaný k tomuto srovnávacímu účelu:

„Zatímco dříve bylo možno v biochemii a v příbuzných oborech použít izotopy jen ojediněle a ve speciálních případech, znamená zejména možnost umělé přípravy radioizotopů libovolného prvku o nejrůznějších vlastnostech to, že se značkované sloučeniny stávají téměř normálně dostupnými chemikáliemi a použití radioizotopů se stává standardní pracovní metodikou biochemických laboratoří“ (Bioch. 265). || Dříve bylo možno v chemii a v příbuzných oborech použít izotopů jen ojediněle a ve

¹¹ Některé tyto výrazy zachytí St. Ž a ž a, *Složené spojky ve spisovné češtině*, Studie ze slovanské jazykovědy, 119n.

speciálních případech. Dnes se mohou připravovat radioizotopy libovolného prvku s nejrůznějšími vlastnostmi uměle. Tím se značkované sloučeniny stávají téměř normálně dostupnými chemikáliemi a použití radioizotopů se stává standardní pracovní metodou biochemických laboratoří.

Obecná tendence k explicitnosti vyjadřování se projevuje také v nadvětných útvarech. Vztahy mezi samostatnými souvětnými (a větnými) celky bývají označeny jednak prostředky povahy syntaktické (spojkami a tzv. spojovacími příslovci), jednak výrazy lexikálními, které se však ve větší nebo menší míře syntaktizují. To ovšem přispívá vedle důsledného slovosledu objektivního a vedle hojně frekventovaných prostředků odkazových k větší skloubenosti nadvětných útvarů, než je tomu v jiných funkčních stylech. Tendenci k spojování samostatných větných celků v rámci nadvětného útvaru ukážeme na úryvku textu, který jsme vybrali namátkou z Log. (nadvětné spojovací prostředky jsou tištěny kurzívou):

„Formální logika je určitý dílčí pohled na myšlení, je to zkoumání formální stránky myšlenek a důsledkových vztahů. Poznatky formální logiky přispívají ovšem i k pochopení vývoje myšlení. Avšak celkové studium lidského myšlení a jeho vývoje je úkolem dialektiky. Proto také podrobná charakteristika úlohy formální logiky v celkovém poznání zákonitostí a vývoje lidského myšlení náleží do dialektiky, resp. do dialektické logiky jako do univerzální vědy. Odkazujeme proto na kurzy dialektického materialismu, kde studující najdou bližší výklad této problematiky“ (19).

Zvláště chceme upozornit na odkazovací výrazy jako z toho důvodu, za tím účelem, v tom případě, následkem toho, v důsledku toho, na základě toho aj., které jsou pro odborný styl charakteristické. Poskytují tu výhodu, že přesně označují vztah mezi myšlenkovými celky, aniž nutí autora k vytváření složitého souvětného schématu. Tak je tomu např. v následujícím úryvku textu z Opt. (vyznačuji opět všechny nadvětně spojovací prostředky kurzívou):

„Značnou výhodou kapalin [jako materiálu pro optické prvky přístrojů] je jejich propustnost v poměrně široké oblasti záření, jejich homogennost, značná disperze a konečně velký výběr při poměrně nízké ceně. Na druhé straně jejich velikou nevýhodou je závislost disperze na teplotě, která

ve srovnání se skly je 10 až 500kráte vyšší. Z toho důvodu se používá kapalin jen ve velmi zvláštních případech" (417).

Ve svém článku jsem se zaměřil převážně na prostředky vyjadřující vztahy, což je zajisté pro stat věnovanou syntaktickostylistickým otázkám odborných textů nejdůležitější. Stranou jsem ponechal jen rozbor vsuvek, neboť to je úkol dosti složitý, který by měl být vyřešen ve zvláštním článku. Zatím se omezují na obecné zjištění, že vsouvání různých poznámek, vysvětlivek, odkazů apod. do větných schémat patří k základním tendencím odborného vyjadřování. Dále by bylo třeba analyzovat podmínky, za kterých dává autor přednost vyjádření pasivnímu před aktivním, a měly by být z hlediska stylistického prozkoumány prostředky, jimiž se realizuje pašivní perspektiva věty. A konečně by si zasluhovaly důkladného rozboru některé prostředky modální, které lze rovněž považovat za specifické výrazivo odborné literatury. Ale snad i omezený okruh otázek, kterým jsem věnoval pozornost, poskytuje dostatečnou základnu pro určení nejdůležitějších syntaktickostylistických tendencí odborného stylu.

TVOŘENÍ SOUSTAVY VĚDECKÝCH TECHNICKÝCH TERMÍNŮ

D. S. Lotte

II. VLIV KLASIFIKACE NA PŘESNOST TERMINOLOGIE

(Pokračování)

§ 5. Zároveň existují i jiné příčiny. „... lidské pojmy nejsou nehybné, nýbrž věcně se pohybují, přecházejí jeden v druhý, jinak neodrážejí živoucí život...“ uvádí V. I. Lenin.¹

Protože se shromažďují nové fakty a zobecňují se, protože se objevují nové technické objektivní části skutečnosti atd., naše staré představy se mění, a to se může odrazit zejména ve vztazích mezi pojmy a vyvolat v klasifikačním schématu jejich směšování. Znaky z kategorie nezbytných a dostatečných mohou přecházet v kategorii znaků pouze podstatných,

¹ V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 38, SNPL, Praha 1960, 259.

ale někdy se mohou změnit i v nepodstatné. Znak, který byl specifický pro jeden určitý pojem, se stává vlastním i jinému pojmu atd.

Dejme tomu, že známe několik technických objektů zahrnovaných do klasifikačního schématu podle určitého dostatečně opodstatněného znaku. Při tom všechny tyto objekty jsou rovnoprávné, stojí na rovnocenných stupních klasifikační řady. Později se vytvářejí nové technické objekty, které porušují dříve vytvořenou klasifikační rovnocennost. Někdy při tom může být porušen základní znak, jenž byl položen za základ dřívější klasifikace. Uvedeme elementární příklad. Zpočátku existovaly „parovozy“ (synonymum *lokomotivy*), později se objevili „elektrovozy“. Tyto dva objekty stály na rovnocenných stupních klasifikace podle znaku energie nebo, což je v daném případě stejnoznačné, podle druhu motoru. Dále začaly se prakticky používat „těplovozy“, což narušilo klasifikační příbuznost „parovozů“ i „elektrovozů“.

Jestliže termíny pro dříve vzniklé objekty odrážely ve zřejmé formě dřívější klasifikační znak, pak nebude jeden z těchto termínů odpovídat novému schématu: ačkoliv bude přesně vyjadřovat v podstatě rodový pojem, bude často v praxi dále zůstávat pojmenováním nikoliv rodového, nýbrž druhového pojmu.

Proto je třeba při vytváření jakékoliv klasifikace brát v úvahu nejen existující objekty, ale též podle možnosti ty, které mohou být zkonstruovány, tzn. klasifikace musí mít progresivní charakter. To je nutný předpoklad při tvoření termínů, zejména jako „pojmenování“ pro vědecké a technické pojmy. V praxi se příliš často nedbá této zásady, což jest jednou ze základních přičin zmatenosti terminologie. Je zajisté obtížné provést správnou klasifikaci, jestliže je známa pouze malá část objektů, avšak musíme se vždycky snažit dosáhnout vědecky zdůvodněného určení „progresivních“ klasifikačních znaků.

V technice se dosti často jako termínu pro vědecký a technický pojem používá pojmenování vytvořeného pro konkrétní věci, přesněji pro celou sérii takových věcí. Pojmenování technických objektů, stejně jako konkrétních technologických procesů, je obyčejně vytvářeno na základě znaků, které ostře bijí do očí nebo patří mezi relativně charakteristické (například pojmenování podle zeměpisných znaků, pojmenování vzniklá k reklamním účelům ap.).

Samozřejmě, že znak takového typu může být tím méně rozlišující charakteristikou pojmu, který zobecňuje řadu různorodých sérií konkrétních věcí.

Znak vybraný k terminologickému účelu musí být nezbytný a dostatečný a musí bezprostředně vycházet z klasifikačního místa daného pojmu a jeho meziklasifikačních spojení. Například v terminologii strojních součástí byl zaveden termín *magnetové ložisko*. Bylo možné zavádět tento termín do vědecké a technické terminologie? Zajisté nebylo! Takové ložisko bylo poprvé zkonstruováno pro magneto a jako obchodní pojmenování bylo specifickým pojmenováním. Avšak při zavedení pojmu a termínu do systému základní terminologie strojových součástí mělo by se především najít místo daného pojmu (daného typu ložiska) mezi ostatními pojmy téhož druhu (mezi ostatními ložisky). Udělat to není příliš obtížné. Žádná kulíčková ani válečková ložiska známá před magnetovým ložiskem nebyla „rozkládací“. Magnetové ložisko má snímatelný vnitřní nebo vnější prsten, a proto patří mezi „rozkládací“. Tento znak bylo třeba vzít za základ vytvoření termínu pro odpovídající pojem. Místo náhodného, ačkoliv dostatečného, avšak ne nezbytného znaku „magnetový“ měl být vybrán znak podstatný, nezbytný a dostatečný.

§ 6. Nutné a dostatečné znaky, které mají být vyjádřeny přímo prvky termínu, vyplývají z jeho přívlastku vytvořeného na základě pevného klasifikačního schématu. Správně vytvořený termín má pokud možno co nejnázorněji a zároveň krátce (kompaktně) vyjádřit slovem tyto nutné a dostatečné znaky.

Přitom máme možnost nahrazovat jeden znak znaky jinými, abychom zajistili nutnou krátkost termínu. Je však třeba stále si všimmat toho, je-li náhradní znak zvratný, tj. podmínuje-li tento znak nutnou existenci znaku nahrazovaného. Například elektrický motor v automobilu podmiňuje to, že v něm není převodová skříň. Ale to není dostatečný znak „elektrického automobilu“, protože „parní automobily“ také nemusí mít převodovou skříň. Nebo jiný příklad: Každý parní stroj s vícenásobnou expanzí je víceválcový parní stroj, ale každý víceválcový parní stroj nemusí být parním strojem s vícenásobnou expanzí. Jednoválcový parní stroj je však vždy strojem s jednoduchou expanzí. Tak místo termínu *parní stroj s jednoduchou expanzí* můžeme použít termínu *jednoválcový parní stroj* a neporušíme tím přesnost, tj. nezpůsobíme rozpor mezi termínem a pojmem, mezi obsahem a formou jeho vyjádření.

Místo termínu *parní stroj s vícenásobnou expanzí* nemůžeme však použít termínu *víceválcový parní stroj* pro pojem, který má charakterizovat parní stroje podle principu jejich činnosti.

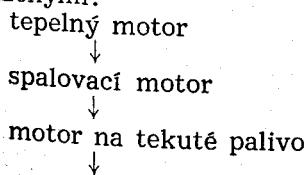
Je třeba zdůraznit, že zvratnost znaků může zmizet s rozvojem pojmu, který je způsoben například vznikem nových konstrukcí založených na stejném principu činnosti apod. Proto je třeba zvratnosti znaků v terminologickém vyjádření používat velmi opatrně. Uvedeme příklad.

Svařování kovů se rozděluje na hlavní druhy podle dvou klasifikačních znaků: 1. druh energie k ohřevu svařovaných součástí (k vyvinutí tepla) a 2. nutnost použít mechanické síly.

Podle těchto znaků rozeznáváme hlavní druhy svařování (viz přehled 6).

Jak je vidět z přehledu 6, je jediným poddruhem „elektrického svařování“ „svařování elektrickým obloukem“, poddruhem „elektromechanického svařování“ je „atomické svařování“ a poddruhem „elektromechanického svařování“ je „elektrické odporové svařování“. Tak například místo termínu „elektrické svařování“ můžeme používat termínu „svařování elektrickým obloukem“ (zkráceně „obloukové svařování“) bez obavy, že se pojmy spletou. V tomto případě znak „elektrický oblouk“, který není pro „elektrické svařování“ nutný, je rovnocenný s druhým znakem vyvýjením teploty elektrickou energií.² Je přirozené, že jakmile se k získání tepelného efektu při elektrickém svařování přestane používat pouze oblouku, přestanou být tyto znaky zvratné.

Stejně opatrně se musíme dívat na to, že každý znak podřízeného stupně (vyjadřovaný přímo určující částí terminu) může zahrnovat všechny znaky nadřízených stupňů, zvláště v případech, kdy tento znak není stejnorodý se znaky nadřízenými:

² Pod pojmem „obloukové svařování“ rozumíme svařování bez použití mechanické síly, při němž se k místnímu roztavení svařovaných součástí používá tepelného efektu elektrického oblouku.

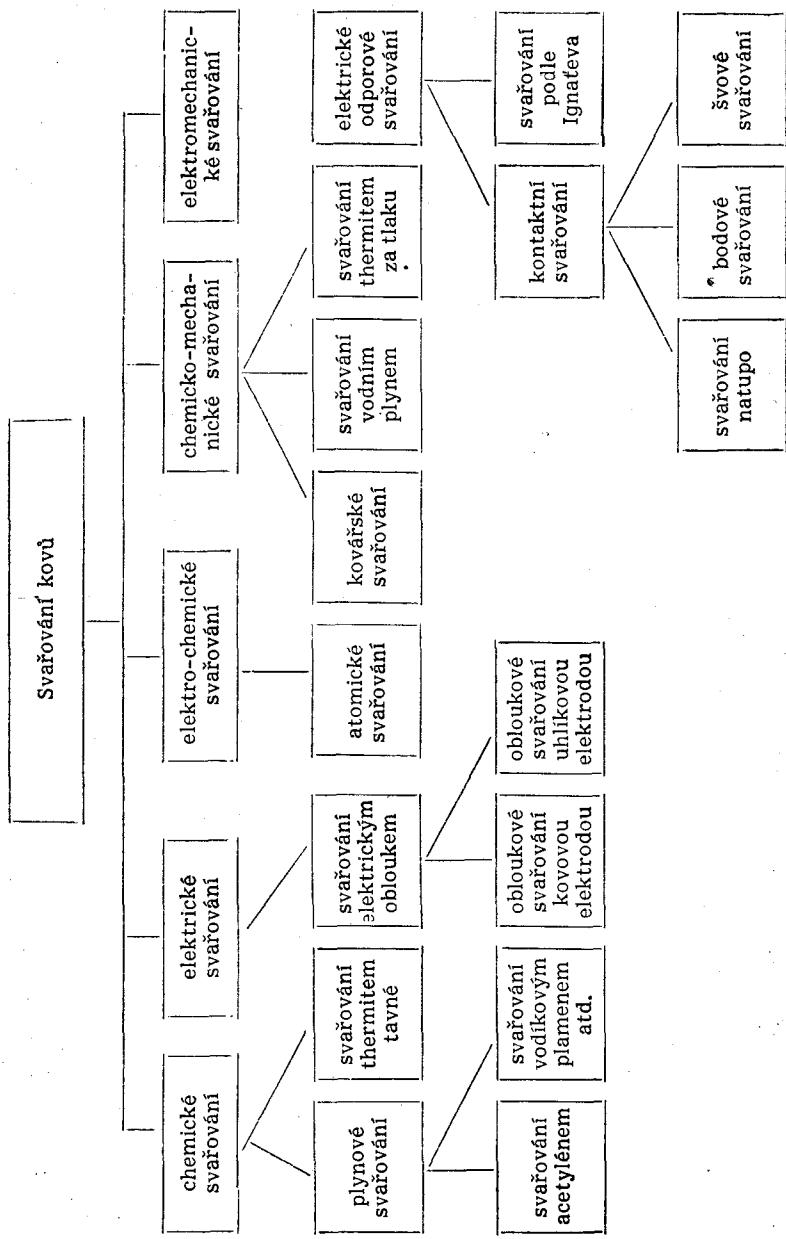
motor na tekuté palivo s tvořením směsi mimo válec
↓
motor na tekuté palivo s tvořením směsi mimo válec
s jiskrovým zapalováním
↓
motor s karburátorem (sací motor)

§ 7. Všechny termíny uvedené jako příklady jsou slovní spojení nebo slova s jasně vyjádřenými určujícími a určovanými částmi (nebo prvky). Určovaná část označuje rodový pojem a určující části některé druhotové, poddruhotové apod. znaky, které jsou vlastní příslušným druhotovým, poddruhotovým apod. pojmem (předmětům, procesům apod.). Přitom jsou termíny tvořeny ze slov, která jsou sama také termíny (*motor* v termínu *karburátorový motor*), nebo jsou jejich odvozeninami (*karburátorový* v termínu *karburátorový motor*), nebo jsou konečně tvořeny z technických slov s přesně vymezeným významem (*měrný* v termínu *měrná váha*).

Když je takové části (nebo prvků) použito ve složeném termínu s posunutým významem, je termín zcela nesprávný (například *síla úderu*, kde pod pojmem síla nerozumíme „sílu“ ale „impuls“.³ K nesprávným termínům patří ovšem i termíny vědomě vytvořené z prvků dávajících falešnou představu o pojmu samém, např. *delta-kov* ($Cu=60\%$, $Zn=40\%$, $\alpha+\beta$), *platinit* (neobsahuje Pt), *argentan* (neobsahuje Ag). Za nesprávné, nebo alespoň za nepřesné, musíme považovat také ty termíny, které sice vyjadřují nutné, ale ne nezbytné znaky pojmu (*těplovoz*), nebo vyjadřují dostatečné, ale ne nutné znaky (*horní hlava ojnice*).

Jinak musí být hodnoceny termíny, jejichž základem jsou znaky, které nevyplývají přímo z klasifikace pojmu, ale jsou „zvratné“ nebo „vzájemně podmíněné“. Použitím zvratnosti nevznikají nesprávnosti nebo nepřesnosti jednotlivých termínů, nedůsledné použití tohoto způsobu však snižuje systematizující vlastnosti termínu. Kdybychom například vytvořili soustavu názvů chemických prvků na základě jejich podstatného klasifikačního znaku, atomové váhy, byl by kterýkoliv z těchto termínů vhodnější než termíny dosud používané, i když některé z nich vyjadřují specifické vlastnosti těchto prvků (*jód* — řec. *ιωδης* — *fialový* apod.).

³ Viz I. oddíl této práce *Prvky termínu*.

§ 8. Velmi často se jako prvku nebo součásti termínu používá obecných slov, která nemají v příslušné terminologické soustavě zřetelně vyjádřený význam. V tomto případě nabývají slova vždy nového významu, určovaného těmi pojmy nebo znaky, které mají vyjádřit. Výběr takových slov se v praxi obyčejně provádí bez předběžného určení podstatných, zejména klasifikačních znaků těchto pojmu. Jestliže se slova i dále používá v původním významu, může tím vzniknout nesoulad mezi termínem a pojmem, který vyvolává nesprávné analogie, neustálenost představ apod. Proto musíme tvoření termínů z „obecných slov“ věnovat stejnou pozornost jako tvoření nového termínu z prvků, které jsou také termíny. Nových prvků (obecných slov nebo jejich částí) se má používat jenom tehdy, když nemůže být z existujícího terminologického materiálu vytvořen dostatečně krátký termín.

Ve většině technických disciplín nejsou vypracovány klasifikace pojmu (technických předmětů, technologických procesů atd.) se vzestupným charakterem. Bez takové klasifikace však není možné stanovit při tvoření termínů nezbytné a dostatečné znaky, vlastní pojmu samému — budeme jim říkat znaky přímé.

Vyžadujeme-li od termínu přesnost a krátkost, působí výběr součástí a prvků termínu vždy potíže. Proto se v praxi často uchylujeme buď k neodůvodněnému, nebo nadměrnému přejímání z cizích jazyků, nebo k vytvoření termínu, jehož prvky bezprostředně nevyjadřují přímé znaky pojmu. Takové prvky v podstatě necharakterizují pojem sám, ale okolnosti spojené s jeho tvořením (podminky tvoření pojmu, dobu jeho objevení, osobu, která tento technický předmět vytvořila, závod, který poprvé vyrobil tyto technické předměty atd.). Nesystematické používání prvků, kterými jsou tyto adherentní znaky vyjádřeny, vždy zbavuje terminologii systematizujících vlastností a tím snižuje její kvalitu.

Analýza různých „adherentních znaků“ a zkoumání jiných znaků přímých a přenesených je zvláštním úkolem.

Ze sborníku D. S. Lotte, *Osnovy postrojenija naučno-techničeskoj terminologii*, Moskva 1961, str. 107—112, přeložily Svatava Dolinková a Vlasta Mašková.

VÝVOJ A DNEŠNÍ STAV
ČESKÉHO MINERALOGICKÉHO NÁZVOSLOVÍ

6-22

Josef Sekanina

Koncem 18. století, kdy v jiných jazycích s počátečním rozvojem mineralogie vznikalo i její odborné názvosloví, byl vědecký život v českých zemích zcela ovládán němčinou, případně latinou. Proto předním úkolem národního obrození na začátku 19. století bylo vytvořit českou odbornou terminologii. V přírodních vědách (botanice, zoologii, chemii, mineralogii) tento obtížný úkol vykonal Jan Svatopluk Presl (1791 až 1849). Jeho *Nerostopis čili mineralogia* (vydaný r. 1837) představuje první soustavu mineralogických pojmu a termínů v českém jazyce.

Po odborné stránce se Presl správně orientoval tehdy progresivním chemickým směrem, i když v krystalografii zůstal poplatný oficiálnímu tehdy u nás učení Mohsova a Naumannova. Menší úspěch však měl po stránce jazykové. V duchu buditeckých snah o ryzost češtiny důsledně nahrazoval všechny cizojazyčné termíny českými. Tam, kde přijal názvy z lidové řeči nebo vhodně utvořil názvy nové, tyto pevně zakotvily a užívá se jich dosud. Jako příklady uvedme *křemen*, *živec*, *tuha*, *záhněda*, *pazourek*, *krevel*, *rumělka*, *sádrovec*, *vápenec*, *ocelek*, *sída*, *jehlan*, *hranol* aj. Většina jeho termínů se však dlouho neudržela. Např. *hláška* — *krystal*, *mluno* — *elektřina*, *dralo* — *magnetismus*, *zúhelnatění* — *polarizace*, *drahule* — *jaspis*, *holubec* — *azurit*, *pětilup* — *diopsid*, *naddatkovec* — *epidot*, *barvastek* — *chromit* a mnoho jiných. Některé Preslovy názvy se užívaly ještě začátkem našeho století: *kazivec* — *fluorit*, *leštěnec* — *galenit*, *těživec* — *baryt*, *klamavec* — *apatit*, *jnoráz* — *amfibol*, *kalamin* — *hemimorfít*, *púchavec* — *zeolit*, ale dříve či později i ony ustoupily názvům mezinárodním.

Po Preslovi můžeme sledovat vývoj mineralogického názvosloví ve spisech Jana Krejčího (1825–1887), zakladatele české geologie. V Počátcích *nerostopisu* (1851–52) většinou používá ještě termínů Preslových, ale některé z nich již nahrazuje termíny novými (*kle nec* místo *čtvrtáček*) nebo internacionálními. Značně jazykově vytríbeny jsou Krejčího pozdější příručky *Klíč nerostopisný* (1865) a *Krystallografie* (1868). Souvisí to nepochyběně s tím, že v té době Krejčí již přednášel na pražské (německé) technice česky.

O něco později také na pražské universitě, ještě před jejím rozdělením na českou a německou r. 1882, byla zavedena čeština jako vyučovací jazyk. Mineralogii a petrografii tam česky přednášel zakladatel mikrochemie Emanuel Bořický (1840–1881). Ve svém *Nerostopise* (1876) určeném pro gymnasia i pro vysoké školy ještě více přiblížil mineralogické názvosloví dnešnímu stavu. Český jazyk již pevně zapustil kořeny ve vědeckém životě našich zemí, takže odpadly důvody, jež vedly Presla k násilnému někdy počeštování. Pracemi Bořického nástupce Jana Vrbky (1845–1922) a hlavně Vrbových žáků F. Slavíka (1876–1957), B. Ježka (1877 až 1950), J. Kratochvíla (1878–1958), V. Rosického (1880–1942) se mineralogické názvosloví zhruba ustálilo na nynější úrovni. Na jeho utváření měly vliv dvě protichůdné tendenze. Na jedné straně čilé mezinárodní styky našich vědců stále více ukazovaly výhodnost nomenklatury odvozené z mezinárodních slov. Na druhé straně se však nezapomínalo na význam českých termínů pro národní kulturu a pro potřebu středního a nižšího vzdělání.

Situace se vyvíjela poněkud jinak v tzv. všeobecné mineralogii a jinak v mineralogii speciální čili systematické. Ve všeobecné mineralogii se názvosloví přizpůsobovalo terminologii matematicko-geometrické, fyzikální a chemické v důsledku látkové i metodické příbuznosti s těmito obory. Tam, kde bylo možno vystihnout obsah pojmu vhodným českým názvem, autoři neváhali tak učinit. Kde však české vyjádření činilo potíže nebo bylo neohrabané, zůstali raději u názvu mezinárodního, event. přizpůsobeného češtině koncovkou. I tam, kde šlo o původní český objev, bylo výhodné dát mu mezinárodní název, který snadno přešel do cizích jazyků. Např. Vrbův *pollyskop*, Heyrovského *polarograf*, abych uvedl starší i novější příklad. Tuto jazykovou praxi vidíme pěkně v příručkách V. Rosického *Krystalografie popisná* (1929) a *Praktikum nejdůležitějších metod fyzikální krystalografie* (1931).

Mineralogie systematická po zkušenostech s názvoslovím Preslovým se přiklonila k názvům původním, bez zčeštování. Vyjímkou tvořil nevelký počet obecně vžitých českých názvů jako *křemen*, *živec* ap. a dále názvy nerostů u nás objevených, které byly pojmenovány po našich nalezištích nebo badatelích (*letovicit*, *písekit*, *ježekit* aj.).

Za první republiky díky uznávané autoritě vynikajících vysokoškolských profesorů, jichž jména jsme si již uvedli, měla

česká mineralogická terminologie až na podřadné rozdíly jednotný ráz. Názvosloví těchto autorit se stalo normou pro mladší generaci mineralogů a bylo respektováno i v technologii (R. Bárta, O. Kallauner, J. Milbau er aj.). S rozvojem vědy a s její postupující diferenciací a specializací počaly se však objevovat rozdíly v pojetí termínů. Nové výzkumné metody, např. rentgenometrické, netušenou měrou obohatily naše vědomosti a daly pojmu novou, hlubší náplň, případně činily nutnou jejich revizi. Tak např. sám název *nerost* nevystihuje skutečnost (i nerosty rostou). Základní mineralogický pojem *krystal* nutno definovat vlastnostmi strukturními, nejen zevními znaky atp. Vznikala pracoviště aplikovaného výzkumu a závody na zpracování nerostných surovin, v nichž se stále více uplatňovaly mineralogické a krytalografické pojmy. Při nedostatku těsnějšího kontaktu mezi témito specializovanými obory docházelo k rozdílnému pojetí a označování týchž věcí. Vyvstávalo nebezpečí terminologické roztríštěnosti, která by nakonec znesnadňovala dorozumívání. Toto nebezpečí ještě více vzrostlo po r. 1945 v době nebylého rozvoje vědy a techniky.

Tyto závažné důvody přiměly v r. 1956 Geologicko-geografickou sekci ČSAV ke zřízení zvláštní pracovní skupiny, v níž se podle potřeby tvořily dočasné terminologické komise zabývající se názvoslovím užších vědních specializací. Tak již v r. 1957 se podařilo Komisi pro krystalografickou terminologii vypracovat jednotné názvosloví strukturní krystalografie, publikované v Časopise pro mineralogii a geologii (sv. 5, 1958, str. 345–349). Přesto, že nevyčerpává všechny termíny, přineslo vyjasnění a sjednocení těch nejzákladnějších. Podobného výsledku bylo dosaženo v názvosloví morfologické krystalografie (Časopis pro mineralogii a geologii 6, 1959, str. 46–65). Zde byla situace o něco těžší vzhledem k tradičně zakořeněným pojmu a názvům, jež bylo třeba přizpůsobit moderním hlediskům. V některých případech byl dohodnut prozatím kompromis, který po určitém časovém odstupu bude znova revidován. Za tím účelem jsem také vypracoval historicky přehled vývoje morfologického názvosloví v krystalografii (Práce Brněnské základny ČSAV 31, 1959, seš. 11–12, str. 521–581).

V letech 1957–58 pracovala též Komise pro klasifikaci a terminologii jílových minerálů. Diskusní porady ukázaly, že výzkum jílových minerálů ani ve světovém měřítku nepokročil tak daleko, aby bylo možno učinit definitivní závěry. Nicméně

bylo dohodnuto několik klasifikačních a terminologických zá-sad a stanoveny některé definice (Věstník ČSAV 67, 1958, str. 598–599; *Acta universitatis Carolinae, Geologica* III, 1958, str. 163–173; Časopis pro mineralogii a geologii 4, 1959, str. 369).

Začátkem r. 1960 proběhla menší diskuse o kvantitativní klasifikaci chemických prvků v minerálech. Její výsledky měly být uveřejněny v odborném časopise.

Povzbuzení dosti významnými úspěchy pokusili jsme se r. 1960 o terminologické sjednocení také v petrografii, a to v oboru hornin usazených a metamorfovaných. Přes různost názorů v některých detailech podařilo se vypracovat základní terminologii sedimentů zčásti vyhovující všem, zčásti většině účastníků diskuse (Věstník Ústředního ústavu geologického, 36, 1961, str. 417–434). Také u metamorfítů terminologická diskuse přispěla k vyjasnění a ke sblížení různých hledisek. Její výsledky nebyly sice samostatně uveřejněny, ale bylo k nim přihlédnuto v nedávno vyšlé knize B. Hejtmána *Petrografie metamorfovaných hornin* (Nakladatelství ČSAV 1962).

Těchto uspokojivých výsledků bylo dosaženo díky společnému úsilí odborníků různého zaměření ze Slovenska i z českých zemí. Zvláštní zásluhu mají ti, kteří vypracovali předběžné návrhy, jež sloužily za podklad diskusí. Byli to zejména doc. S. Ďurovič, doc. F. Hanic, prof. B. Hejtmán, prof. J. Konta, doc. I. Kutina, doc. J. Petránek, dr. V. Šípek. Vydatnou pomoc nám poskytl také dr. K. Sochor z Ústavu pro jazyk český ČSAV. Při těchto diskusích šlo totiž jak o stránku obsahovou, tak i jazykovou.

Jazyková stránka převládala při nedávném projednávání názvosloví systematické mineralogie. Popud k němu daly změny v posledním vydání *Pravidel českého pravopisu* z r. 1957. Podle nich se ve slovech přejatých z cizích jazyků zavádí pravopis odpovídající české výslovnosti, tedy pravopis více méně fonetický. U některých hesel se v Pravidlech i ve Slovníku spisovného jazyka českého provizorně připouští vedle nového i starší způsob psaní. U mnohých geologů se projevila nechuť k počeštování vůbec, u jiných bezradnost, kterého způsobu psaní se přidržet. V prvém případě nepůsobil jen konzervatismus (je zajímavé, že nechuť se projevovala hlavně u mladších pracovníků), ale i ohledy na mezinárodní terminologickou jednotu. Podle směrnic Mezinárodní mineralogické asociace má být názvosloví ve všech jazyčích takové, aby ne-překáželo mezinárodní vědecké spolupráci, ale naopak ji co

nejvíce usnadňovalo. Názvy mají být jednoznačné, obecně srozumitelné, slovně sdělitelné a snadno vyslovitelné alespoň ve světových řečích. Mezi příklady slov pro Francouze a Angličana těžko vyslovitelných jsou uváděny také naše nerosty *urbait* a *přibramit*. Poukazuje se na slovníkové a rejstříkové nesnáze, jestliže týž termín začíná v různých řečích různým písmenem. K tomu často dochází při fonetické transkripcii z jazyků s odlišnou abecedou (např. Чевкинит, *Tscheffkinit*, *Chevkinite*; jsou potíže s vyslovováním *h* ve francouzštině a ruštině apod.).

Aby se čelilo pravopisné rozkolísání, byly v Komisi pro české mineralogické názvosloví nejdříve dohodnuty hlavní zásady:

1. Názvy nerostů odvozené od cizích jmen místních nebo osobních se česky nepřepisuji, nýbrž ponechávají v původním znění. Výjimky tvoří několik nerostných názvů podle českých nalezišť, jimž němečtí autoři dali německá jména (*cinvaldit* – *zinwaldit*, *čermíkit* – *tschermigit*). Ponechává se však např. *libethenit* (Libethen – Lubětová).

2. Pravopis ostatních převzatých názvů (většinou s latinským nebo řeckým kmenem) se přizpůsobuje české výslovnosti. Opouští se zdvojené *s*, *l*, *r*; vynechává se *h* ve spojení *s t* (th). Tam, kde se vyslovuje *s* jako *z*, provede se změna i v pravopise.

3. Zdomácnělé cizí názvy se пиší s dlouhou koncovkou *-ín* (*olivín*) mimo po *d-*, *t-*, *n-* (*pyrhotin*).

4. Zavádí se psaní z místo *s* v názvech jako je *analýza*, *polarizace* (ale *pleochroismus*).

5. Nedoporučuje se zavedení dvojího mineralogického názvosloví, jednoho pro vědecké, druhého pro pedagogické a populárisační účely.

Podle těchto zásad byl prof. R. R o s t e m zrevidován pravopis asi 500 názvů nerostů a uveřejněn v Časopise pro mineralogii a geologii 7, 1962, str. 338–346. Poslovenštění cizích nerostných názvů na základě úpravy pravopisu z r. 1953 je důslednější, a proto se v koncovkách místy liší od českého. Je pravděpodobné, že i čeština půjde postupně tímto směrem.

Při terminologických úpravách v mineralogii nutno brát ohled na zmíněnou již okolnost, že se totiž užívá některých termínů ve více vědních oborech. V takových případech nelze ovšem provést změnu v termínu bez vzájemné dohody. Jako příklad uvádím *vizmut*, který se пиše v angličtině a francouzštině *bismuth*, v němčině *Wismut*, v ruštině *vismut*. Slovens-

ština má *bizmut* a také čeští mineralogové jsou pro tento způsob psaní odpovídající chemické značce Bi a některým minerálům (*bizmutin*, *bizmutit*, *bizmit*). Chemikové se však této úpravě brání.

Terminologické otázky jsou aktuální nejen v mineralogii a petrografii, ale i v jiných geologických vědách. Tak např. ve stratigrafické geologii byla na celostátní konferenci r. 1959 projednána a dohodnuta nomenklatura jednotek oblastní stratigrafické stupnice (Věstník Ústředního ústavu geologického 35, 1960, str. 95–110).

V paleontologii na rozdíl od zoologie a botaniky, kde jsou značné tendenze ke zčeštování, převládá terminologie mezinárodní. Proto tam platí mezinárodní nomenklatorická pravidla, na jejichž dodržování je stále apelováno (Věstník ÚÚG 37, 1962; str. 87–91; Časopis pro mineralogii a geologii 7, 1962, str. 77–80, 335–337).

Zřízením Čs. ústřední terminologické komise při ČSAV a oborových komisi pro jednotlivé vědní obory vznikla nová základna pro terminologickou práci i v geologických vědách. Na tomto fóru bude jistě možno, aby si jednotlivé vědní obory navzájem vyměňovaly své názory a zkušenosti a dohodly se na jednotném řešení společných otázek.

Práce, která na terminologickou komisi čeká, není malá ani snadná. Jak ukázaly dosavadní zkušenosti, je k úspěšným výsledkům zapotřebí obětavosti a dobré vůle všech zainteresovaných odborníků učinit z terminologie co nejdokonalejší nástroj vědeckého myšlení a dorozumění. Je třeba objektivně zvážit všechny diskusní argumenty a připomínky, ale na druhé straně nenechat se zmást malichernými a často i prestižními důvody, prosazováním individuálních hledisek apod. Nejlepší cestou ke zdaru je kolektivní spolupráce odborníků za nezbytného předpokladu, že jsou s projednávanou problematikou podrobně seznámeni a jsou s to zodpovědně přistoupit k jejímu řešení.

Dále je zapotřebí, aby odbornici-geologové projevili náležité porozumění pro jazykovou stránku. Vzorem jazykového citu v geologické terminologii může být např. akademik R. Kettner. Nepovažuji za správné, jestliže přes odůvodněné námitky jazykovědců se jednostranně trvá na co nejstručnějším sestavování složených termínů po způsobu němčiny nebo angličtiny (např. *biotit-granát-epidotická břidlice*). Ovšem na druhé straně byli bychom rádi, kdyby také jazykovědci vyházelí vstříč odůvodněným přáním geologů, pokud neodporují

duchu českého jazyka. Dosavadní zkušenosti jsou v tomto ohledu velmi dobré.

Důležitým terminologickým fondem se stal dvoudílný *Naučný geologický slovník* (1960–1961), z něhož čtenáři nejen čerpají odborné poučení, ale považují jej za směrodatný i po stránce jazykové. Proto bude třeba této stránce věnovat bedlivou pozornost a případné nedostatky v dalším vydání odstranit.

KOMISE PRO USTÁLENÍ NÁZVOSLOVÍ V OBORU VÝŽIVY

Dne 19. dubna 1962 se sešla terminologická komise při Společnosti pro racionální výživu a stanovila si program činnosti pro nejbližší období. Jejím cílem je vyjasnit, sjednotit a ustálit názvosloví na všech úsecích tohoto složitého oboru a vytvořit tak předpoklady ke zvýšení jazykové úrovně odborného využadřování ve vlastním okruhu vědecké a zvláště popularizační činnosti. Především je třeba odstranit přemíru výrazů nespisovné povahy, které pronikají i do spisovných projevů daného vědního odvětví.

Nově utvořená komise, složená ze zástupců Společnosti pro racionální výživu, Ústavu pro výzkum výživy lidu, Vysoké školy chemické technologie, Výzkumného ústavu obchodu a Vysoké školy ekonomické, měla už předchůdce v komisi, která zahájila práci v roce 1952 a jejíž členové se zúčastnili též počeštování názvosloví jídelních lístků v komisi Ústavu pro jazyk český.

Materiál pro práci komise bude připraven jednotlivými jejími členy pro každý odborný úsek zvláště. Každý člen si ve svém úseku vyhledá odbornou literaturu vhodnou k excerptování a připraví návrhy termínů a definic k projednání na zasedání komise. Pro projednání v komisi jsou návrhy postupně zasílány odpovídající instituci na Slovensku k doplnění názvy slovenskými. Nejdůležitější a sporné návrhy jsou už během činnosti komise publikovány a předkládány k odbornému posouzení v časopise *Výživa lidu*. Po skončení první části práce se přikročí k vypracování rukopisu slovníku z oboru výživy v několika jazycích s českými definicemi pojmu; tím se přispěje nejen ke zvýšení úrovně českého odborného využadřování a myšlení, ale i k vyřešení velmi naléhavých problémů překladatelských.

Terminologická komise se vynasnaží zasáhnout svou činností pokud možno do všech úseků tohoto komplexního obooru, takže bude nutno zpracovat názvosloví těchto dílčích oborů:

1. fyziologie výživy,
2. výživa zdravých,
3. výživa nemocných,
4. složení potravin,
5. potravinářské suroviny,
6. výroba potravin,
7. potravinářské výrobky,
8. pokrmy a jejich příprava,
9. společné stravování; stolování, stolničení,
10. doporučené dávky,
11. spotřeba a její výzkum,
12. obchod s potravinami.

Plán činnosti komise se pravidelně plní. Schůze jsou svolávány dvakrát měsíčně a některé výsledky jednání jsou uveřejňovány. Právě nyní jsou projednávány seznamy názvů jednotlivých odvětví a vybírány z nich ty, které budou zařazeny do rukopisu chystaného několikajazyčného slovníku.

Některé závažné názvy byly probírány ještě před zahájením systematických prací na rukopisu slovníku. Uvádíme zde jejich přehled s příslušnými definicemi a slovenskými ekvivalenty:

výživa = výživa

zajišťování veškerých materiálních nároků organismu k udržení zdraví, růstu a výkonnosti

výživný = výživný

poskytující hodnotnou výživu

potrava = potrava

vše, co slouží k výživě

strava = strava

výživa konkrétně a určitým způsobem realizovaná

poživatina = poživatina

vše, co člověk požívá s úmyslem se nasytit

potravina = potravina

poživatina s výživnou hodnotou

pokrm = pokrm

potraviny připravené vhodným způsobem k požívání

pochutina = pochutina

poživatina bez výživové hodnoty, ale s výraznou chutí nebo vůní a zpravidla též s povzbudivým účinkem na trávení nebo nervovou činnost

živina, řidčeji živná látka = živina

chemicky vymezená složka potravin nezbytná pro výživu

základní živina = základná živina

některá z kvantitativně nejzávažnějších živin, např. bílkovina, tuk, uhlovodan

bílkovina, též protid = bielkovina

chemicky složitá živina obsahující dusík; pro výživu živočišných organismů je nenahraditelná

úplné (plnohodnotné) bílkoviny = úplné (plnohodnotné) bielkoviny

bílkoviny obsahující všechny nezbytné aminokyseliny v dostatečném množství a ve vhodném poměru; většinou jsou živočišného původu (viz též živočišné bílkoviny)

neúplné (neplnohodnotné) bílkoviny = neúplné (neplnohodnotné) bielkoviny

bílkoviny neobsahující všechny nezbytné aminokyseliny v dostatečném množství a ve vhodném poměru

živočišné bílkoviny = živočišne bielkoviny

bílkoviny obsažené v potravinách živočišného původu

rostlinné bílkoviny = rastlinné bielkoviny

bílkoviny obsažené v potravinách rostlinného původu

tuky, též lipidy = tuky

kaloricky nejvydatnější živiny ústrojněho původu s nízkým obsahem kyslíku

uhlovodany, též glycidy = sacharidy

nejběžnější živiny ústrojněho původu, s vysokým obsahem kyslíku, sloužící organismu jako zdroj energie

vitaminy = vitamíny

ústrojné sloučeniny rozmanitého chemického složení, přijímané orgánismem většinou z potravy, účinné již v nepatrných dávkách a mající regulační vliv na látkovou přeměnu; jejich úloha jako látek stavebních a jako zdrojů energie je bezvýznamná

provitaminy — provitamíny

látky, které nabývají vlastnosti vitaminu teprve působením buď fyzikálním (např. světlem), nebo chemickým (např. fermenty)

antivitaminy = antivitamíny

látky, které brzdí nebo ruší v organismu různým způsobem biochemické využití vitaminů

vitageny

látky podobné vitaminům, mající však navíc úlohu látek stavebních a zdrojů energie

nerostné látky = nerastné látky

neústrojné složky potravin nezbytné pro stavbu organismu a jeho látkovou přeměnu; voda se k nim nepočítá

stopové prvky = stopové prvky

nerostné látky nezbytné pro organismus ve zcela nepatrném množství

ochranné látky ve výživě = ochranné látky vo výžive

látky, jejichž přítomnost v potravě je nutná pro uchování zdraví a odolnosti

jídlo = jedlo

vhodná sestava pokrmů, podávaných v určitou denní dobu (snídani, oběd, večeře ap.)

jídelní sestava = jedálna zostava

soubor pokrmů, uspořádaných v jídlo

vhodná jídelní sestava = vhodná jedálna zostava

soubor pokrmů obsahující všechny potřebné výživové složky

jídelníček, též plán stravy = jedálniček

seznam jídel připravovaných pro určitou příležitost nebo na určité časové období ap. (jídelníček týdenní, sezónní, dětský ap.)

jídelní lístek = jedálny lístok
seznam připravovaných pokrmů, zpravidla ve veřejných jídelnách

jídelní chod = jedálny chod
pokrm zařazený v určitém pořadí v denních jídlech

snídaně = raňajky
první denní jídlo

předsnídávka = desiatka
menší dopolední jídlo

oběd = obed
hlavní jídlo v teplé úpravě, u nás obvykle v poledních hodinách

svačina = olovrant
menší odpolední jídlo zpravidla s teplým nápojem

večeře = večera
večerní jídlo teplé nebo studené, doplněné podle potřeby (věku)
méně vydatnou druhou večeří

Miroslav Roudný

SLOVENSKÉ NÁZVOSLOVIE VÝŽIVY

Pri Slovenskej spoločnosti pre racionálnu výživu začala pracovať názvoslovňa komisia. Členovia tejto komisie sústavne spracúvajú jednotlivé úseky terminológie výživy a svoje úvahy uverejňujú v časopise Výživa a zdravie.

RNDr. František Strmiska, C. Sc., v článku *O niektorých základných trofologickejch pojmoch* uverejnenom v časopise Výživa a zdravie (roč. VII, 1962, č. 11, str. 242) uvádzá definície niekoľkých základných trofologickejch pojmov. Poukazuje na to, že je potrebné presne definovať najčastejšie používané trofologickejch pojmy, pretože často vznikajú nejasnosti a terminologickej nedôslednosti ako v bežnej praxi, tak aj v odbornej činnosti. Tento stav súvisí so zložitosťou biologickejch javov. Aby sa výsledky vedy o výžive dali využiť aj v iných odboroch, sú veľmi potrebné presné definície jednotlivých pojmov. Autor v článku rozoberá výživu s jej fázami a potravu s jej zložkami.

Pri zostavovaní definície výživy použil definíciu McLestera

a definíciu uvedenú vo *Veľkej sovietskej encyklopédii*. Rozoberá pojem výživy, pochody výživy, proces výživy, ktorý prebieha v troch fázach — v trávení, vstrebávaní a zažívaní, a ďalej definuje jednotlivé tieto fázy.

V ďalšom autor hovorí o potrave a jej zložkách. Uvádza všeobecnú definíciu pojmu *potrava* (tento pojem stotožňuje s pojmom *strava*) ako zmes požívatín. Ďalej definuje pojem *požívatinu* ako súbor všetkých základných produktov určených pre výživu človeka a delí ich na potraviny, pochutiny a nápoje. Termín *potraviny* (v zhode s viacerými autormi) definuje ako prirodzené zmesi živín a živných látok živočíšneho alebo rastlinného pôvodu. Ďalej definuje *pochutiny* a *nápoje*. Nápoje rozdeľuje na nealkoholické, výživné, povzbudivé a alkoholické. Živné látky a živiny, uvedené v definícii potravín, definuje samostatne.

V 12. čísle VII. ročníka (1962) uvedeného časopisu má dr. Ján Horecký niekoľko poznámok k trofologickým pojmom uvádzaným dr. Františkom Strmiskom. Poukazuje na pojem *trávenie*, popri ktorom existuje v niektorých nárečiach aj podoba *trovenie*, ale neodporúča ho. Ďalej uvádza dvojicu slov *potrava* — *strava* a vysvetluje, že termín *strava* vyjadruje skôr jedenie (napr. *detská strava*, *celodenná strava*), kým pomenovanie *potrava* vystihuje špeciálne upravenú zmes požívatín. Upozorňuje aj na trojicu prídavných mien *živný*, *výživný* a *výživový*, ktoré presne odlišuje (*živný* bližšie určuje to, čo sa nejako využíva na živenie, napr. živné látky; *výživný* vyjadruje vlastnosť, napr. mlieko je výživné; *výživový* zase vyjadruje vzťah k výžive, napr. výživový faktor, výživové normy).

V tom istom čísle časopisu Výživa a zdravie je uverejnený aj ďalší článok RNDr. Františka Strmiska *Trofologické hodnotenie potravy*, v ktorom autor rozoberá jednotlivé kritériá charakterizujúce určité stránky hodnotenia potravy pre výživu. Ako meradlá uvádza kalorickú, nutričnú, organoleptickú, hygienickú a biologickú hodnotu potravy, resp. potravín. Tieto kategórie majú veľký význam aj pre široký okruh pracovníkov; do týchto ukazovateľov sú sústredené pomerne rozsiahle poznatky lekárskej vedy a umožňujú rýchlu orientáciu v zložitej problematike výživy.

Kalorickú hodnotu autor definuje ako množstvo kalórií, ktoré sa uvoľňujú z danej potravy v metabolických pochodoch. Uvádza, že kalorická hodnota je iba jednostranné meradlo úžitkovej hodnoty potravy, lebo v mnogých prípadoch

celý rad potravín má nízku kalorickú hodnotu, no vo výžive majú veľký význam pre vysoký obsah vitamínov a minerálnych látok (napr. špenát, kel, jahody a i.).

Naproto tomu *nutričná hodnota* charakterizuje potraviny komplexnejšie ako kalorická hodnota, lebo udáva hodnotu potravy s ohľadom na jej obsah živín, biologickú hodnotu bielkovín a priemernú výživovú potrebu človeka.

Ďalej autor definuje *organoleptickú hodnotu* potravy ako súbor vlastností, ktorými pôsobí na zmysly človeka (chuť, čuch, príp. i zrak a hmat). Je veľmi dôležitá, pretože treba venovať značnú pozornosť úprave jedál; najmä na úseku spoločného stravovania bude potrebné riešiť niektoré základné i metodické otázky.

Hygienickú hodnotu uvádza autor ako meradlo zdravotnej nezávadnosti potravy a pripomína, že hoci hygienické hodnotenie potravy je vybudované na vedeckých základoch, zatiaľ nie je spracované do súborného ukazovateľa.

Najčastejšie používaným, no pritom najmenej objasneným pojmom je pojem *biologická hodnota*. Zatiaľ je presne vymedzený len obsah pojmu *bielkoviny*. Biologickú hodnotu potravy bude potrebné objasniť ďalším výskumom.

Pri posudzovaní potravy a pokrmov, ako aj pri riešení otázk racionalizácie výživy treba mať na zreteli dôkladnosť pri vypracúvaní kritérií, aby sme dosiahli výsledný trofologickej obraz hodnoty potravy, objektívnej hodnoty z hľadiska potrieb človeka.

Gertrúda Tanušková

DISKUSIE

K NIEKTORÝM TERMÍNOM TYPU UMENOVEDA, UMENOVEDEC A ICH ODVODENINÁM

Andrej Keder

V našich novších publikáciach, najmä v mimoodbornej literatúre, stretávame sa občas so slovami *umenoveda*, *umenovedec*, *umenovedný*, *umenovedecký*.¹ Tieto slová sa nepoužívajú jednotne. Pri ich používaní sa objavujú isté rozpaky, prip. námetky, a to najskôr preto, že ich nenachádzame v našich menších a praktických slovníkoch; nemá ich ani slovníková časť *Pravidiel slovenského pravopisu* (vydania z r. 1931 až 1962). V koncepte *Slovníka slovenského jazyka IV* (podobne ako v *Příručnom slovníku jazyka českého VI*) sa slovo *umenoveda* označuje ako zriedkavé s poukazom na častejší názov *veda o umení*. V našich slovensko-ruských slovníkoch sa uvádza: „teoretik umenia“ *iskusstvoved* (podobne ako *literaturoved*, *teoretik literatury*, „literárny teoretik“; *iskusstvovedenie*, *iskusstvoznanie* neuvedené),² vo veľkom rusko-slovenskom slovníku: *iskusstvovedenie*, *iskusstvoznanie*, *umenoveda*, *veda o umení*, *iskusstvoved*, *umenovedec*, *teoretik umenia*, *iskusstvovedčeskej*, *umenovedný*, *iskusstvovedčeskej fakultet*, *fakulta vied o umení*, *doktor iskusstvovedčeskich nauk*, *doktor vied o umení*, *umenovedný termín* (podobne ako *literárnovedený termín*).³ Tieto slová nenachádzame ani v našich starších slovníkoch, a to počínajúc Bernolákovým Slowárom,⁴ pretože taká veda vtedy u nás nebola (nemá ich vo

¹ Napr. M. Váross, *O potrebe metodológie*, Otázky marxistickej filozofie 16, 1961, str. 313—314; J. Veľký, *Proti pozitivizmu v literárnej vede*, tamže, 17, 1962, str. 84; F. Vartík, *K otázkam ideologickej práce po XXII. sjazde KSSS*, tamže, str. 191; K. Vaculík, *O metódach výskumu diel starého umenia*, Svet vedy 9, 1962, str. 129—135.

² A. V. Isačenko, *Slovensko-ruský prekladový slovník I, II*, Bratislava 1950, 1957, str. 353, 467.

³ Kol., *Veľký rusko-slovenský slovník I*, Bratislava 1960, str. 744—745 a XXXII.

⁴ *Slowár Slowenski, Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherski IV*, Budín 1825—1827, str. 3447.

svojom slovníku ani J. Jungmann⁵). V *Příručnom slovníku jazyka českého*⁶ sa uvádza: *uměnověda* ako zriedkavejšie „věda o umění, uměnosloví“; *uměnosloví*, zriedkavejšie „věda o umění“, est., systematická věda o umění na rozdíl od dějin umění; ako málo používané: *uměnovědec*, „kdo se zabývá vědou o umění“, *uměnoslovec*, „kdo se zabývá vědou o umění, theoretik umění“; *uměnovědný*, adj. k *uměnověda*, „uměnoslovny“; *uměnoslovny*, adj. zriedkavejšie k *uměnosloví*, týkající se vědy o umění“. Za zriedkavé sa pokladajú aj v niektorých novších českých dvojjazykových slovníkoch. Podľa našej mienky sa to najmarkantnejšie odrazilo v česko-maďarskom slovníku,⁷ kde sa slovo *uměnosloví* || *uměnověda*, „művészettudomány“ označuje ako zriedkavé, s odkazom na častejší a správnejší odborný výraz *věda o umění, teorie umění*; to platí aj o prípadnom mene *uměnoslovny* || *uměnovědný*, „művészettudományi“. Slovo *uměnovědec* sa tu neuvádza vôbec, a to už tým menej, že na prvom mieste hesla je dubleta, heteronymum *uměnosloví*, od ktorého neexistuje nijaké „uměnoslovec“ (ako napr. *bohoslovec*). Ekvivalentom ruského slova *iskusstvoznanije, iskusstvovedenie* v Kopeckého *Rusko-českem slovníku*⁸ je *věda o umění*. Takisto v Jankovom nemecko-českem slovníku⁹ je za nem. *Kunstwissenschaft věda o umění*. Aj naši právnici poznajú iba termín *veda o umění*.¹⁰ Zložené pomenovanie *věda o umění* sa na prvom mieste uvádza i vo veľkom rusko-českem slovníku:¹¹ *iskusstvovedenie*, „věda o umění, estetika, uměnověda“, *iskusstvoznanije*, „věda o umění, uměnověda, estetika“, *iskusstvoved*, „theoretik umění, estetik, vědec bádající o umění“ (*uměnovědec* neuvedené), *iskusstvovednyj* alebo *iskusstvovedčeskij*, „z oboru theorie umění, uměnovědný“.

⁵ *Slovník česko-německý IV*, Praha 1838, str. 750.

⁶ B. Havránek — V. Šmilauer — A. Získal, *Příruční slovník jazyka českého VI*, Praha 1951—1953, str. 503—504.

⁷ L. Dobossy a kol. (za vedeckej redakcie V. Skaličku a F. Váhalu ako bohemistického poradcu), *Česko-maďarský slovník II*, Budapešť — Praha 1960, str. 591 a XLV.

⁸ L. V. Kopeckij, *Rusko-český slovník*, Praha 1953, str. 336.

⁹ J. Janko, *Příruční slovník německo-český II*, Praha 1939—1940, str. 692.

¹⁰ Š. Lubý, rec. Andrzej Kopff: *Dzielo sztuk plastycznych i jego twórcą w świetle przepisów prawa autorskiego*, Právny obzor 46, 1963, str. 256.

¹¹ L. V. Kopeckij — B. Havránek — K. Horálek a kol., *Velký rusko-český slovník I*, Praha 1952, str. 620.

iskusstvovednyje nauki, uměnovědné disciplíny', *iskusstvovedčeskij institut*, vysoká škola věd o umění', *iskusstvovednaja literatura*, literatura o umění, uměnověda' atd.

I z uvedeného prehľadu literatúry vidno, ako sa tieto slová začleňujú do našej slovnej zásoby a aký je k nim postoj v jednotlivých slovníkoch. — V tomto príspevku chceme poukázať na príčiny, ktoré pri týchto — a iných — slovách vyvolávajú neistotu pri používaní, a pokúsime sa naznačiť dnešný stav z hľadiska jeho vývinových tendencií v našej lexike.

Slovom *umenoveda*, resp. *veda o umení* sa rozumie jedna zo spoločenských vied, skúmajúca objektívne zákonitosti rozvoja umenia; bežne sa ňou myslí veda o výtvarnom umení. Označuje sa teda týmto slovom veda o umení, teória umenia; názvom *umenovedec* sa obyčajne označuje teoretik a historik umenia.

Slová *umenoveda*, *umenovedec*, *umenovedný*, *umenovedecký* (a ich ďalšie odvodeniny) sú v slovenčine nové, vznikajú v dôsledku odbornej špecializácie. O tom, že sa tieto slová a ich spojenia ani v našich odborných kruhoch nepoužívajú v presne vymedzenom význame, svedčí aj skutočnosť, že sa v odbornom kontexte nejednotne vyskytujú spojenia: *veda (vedy) o umení* (nikdy nie „umelecká veda“¹², a to preto, že prídavné meno *umelecký* je tvorené tak k podstatnému menu *umelec*, ako aj *umenie*), *teória umenia*, *dejiny umenia*, *história umenia*, *dejiny výtvarných umení*, *umelecká teória*, *umelecká história*, *teoretik umenia*, *historik umenia* (podobne *historik filozofie*), *umelecký teoretik*¹³ (správnejšie *teoretik umenia*), *výtvarný teoretik*, *umelecký historik* (správne *historik umenia*; niet „umelecký vedec“), príp. v profesionálnom slangu *kunsthistoria*, *kunsthistorik* (podľa nem. *Kunstgeschichte*, *Kunsthistorie*, *Kunsthistoriker*). Ďalej to bývajú spojenia: *umelecký kritik*¹⁴ (jednoznačnejšie by bolo *kritik umenia*, no *výtvarný*, *literárny*, *divadelný*, *filmový*, *hudobný kritik*, *hudobná kritička*), *umelecká*, *výtvarná*, *literárna*, *divadelná*, *filmová*, *hudobná kritika*; *umeleckohistorický*, *umeleckokritický* *výskum*, *umeleckovýchovné zameranie*, *umeleckopriemyselná škola* atď.; k tomu možno doložiť, že pre označenie vedeckej hodnosti sa

¹² Neorganické je adjektívum *umeleckovědecký*, *kunstwissenschaftlich* (J. S ter z i n g e r, *Encyklopédický německo-český slovník II*, edícia Otty velké slovníky, Praha 1921, str. 1450; je nápadné, že slová *uměnosloví*, *uměnověda* neuvádzá ani Ottův náučný slovník 26, Praha 1907, str. 175).

¹³ Denník Pravda z 15. VII. 1962, str. 2.

¹⁴ Tamže.

používajú pomenovania *kandidát*, *doktor historických vied*, nie „umenovedy“. Od pomenovania *teoretik umenia*, *historik umenia* sa používajú náležité prechýlené podoby *teoretička umenia*, *historička umenia*, čo nemáme doložené od maskulína *umenovedec* (nepoznáme nijaké „umenovedka“).¹⁵

Dominievame sa, že zložené slová *umenoveda*, *umenovedec*... si akosi ľažšie nachádzajú „domovskú príslušnosť“ v našej lexike azda preto, že podľa všetkého ide o prevzatie pomerne zriedkavejších slov aj v češtine *uměnověda*, *uměnovědec*, *uměnovědný*, *uměnovědecký*,¹⁶ asi kalkov podľa nemčiny (*Kunst-*

¹⁵ Je možné *jazykovedec* — *jazykovedka* „lingvistka“ (pozri pozn. 42), a to tým viac, že tu pôsobi analógia (*lingvista* —) *lingvistka*, (*bohemista* —) *sovietka*..., *prirodovedec* — *prirodovedka* „biologička“; v školskom slangu sa hovorí *jazykár* — *jazykárka*, *prirodopisár* — *prirodopisárka*, novšie *biológ* — *biologička*. K maskulinu *vedec* nevzniklo — presnejšie povedané, nemalo čas vzniknúť — prechýlené feminínium na -kyňa, „vedkyňa, resp. *vědka* (porov. *vševed*)“, ako je napr. *umelec* (no *všeumelec*) — *umeleckyňa*, *značec* — *značkyňa*, *postlanec* — *postlankyňa*, *letec* — *letkyňa*, *bežec* — *bežkyňa*..., avšak iba *chovanec* „chlapec, mladík vychovávaný v nejakom ústave, internáte ap.“ — *chovanka* „dievča vychovávané v nejakom ústave, internáte (nesprávne ako nové heslo v Slovníku slovenského jazyka I, str. 569, malo byt uvedené ako prechýlené k maskulinu *chovanec* v prvom význame) — na rozdiel od *chovanec* „práv. chlapec prijatý za vlastného, osvojený, osvojenec“ — *chovanica* (práv.) „dievča prijaté za vlastné, osvojené, osvojenka“; *osvojenec* „práv. osvojená osoba, osoba prijatá za vlastnú“ — *osvojenka* (resp. *adoptovanec* „práv. kto bol prijatý za vlastného, osvojenec“ — *adoptovanka*; slová *adoptovanec* — *adoptovanka* sa v Slovníku slovenského jazyka I, Bratislava 1959, str. 8, neprávom pokladajú za bežné právne terminy, pretože namiesto nich *Právnický terminologický slovník*, Bratislava 1952, str. 10, požaduje ako náležité termíny *osvojenec*, *osvojenka*...), *Nemeč* — *Nemka* (oproti staršiemu a nárečovému *Nemkyňa*), *žiak* — *žiačka* (oproti staršiemu -yňa: *žiakyňa*)... Okrem toho prípona -yňa, -kyňa, je už dnes značne neproduktívna, takže sa zdá, že podoby napr. *stachanovkyňa*, *prirodovedkyňa*... ustupujú častejším podobám *stachanovka*, *prirodovedka*, *mičurinka*... (*Pravidlá sloven. pravopisu*, 3. zrevid. vyd., Bratislava 1962, str. 65, 353; *Slovník slovenského jazyka II*, str. 141; J. Horacký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, str. 102). Totiž dnes už v takých slovách ako *jazykovedka*, *prirodovedka*... podobu „vedka“ možno chápať skôr ako sufixoid, a nie ako prechýlené substantívum (*jazyko+ved-ka* — *jazyko-ved-ka*).

¹⁶ V minulosti bolo z češtiny do slovenčiny prevzaté slovo *umenie* (ako aj *veda*) medzi inými kultúrnymi slovami (porov. A. Keder, *Nádražie — železničná stanica*, Slovenské odb. názvoslovie 9, 1961, str. 255). V staršej slovenčine boli pre pojmom *umenie* podoby *umenstvo*, *umelectvo* (J. Horacký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, str. 135). V slovenských nárečiach i v hovorovej reči je dodnes živé slovo *kunšt*, *kumšt* (← nem. *Kunst*) a jeho odvodeniny (pozri *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, str. 791).

wissenschaft^{16a}...). Podopiera ich rus. *iskusstvoznanije* (ne-tvorí meno nositeľa vlastnosti), *iskusstvovedenie*,¹⁷ *iskusstvo-ved*, *iskusstvovednyj*, *iskusstvovedčeskij*...; porov. i mad. *művészettudomány* atď. Tieto názvy nevznikli od pôvodu ani v slovenčine ani v češtine, ale sa k nám dostali z iných jazykov a s prekladmi inojazyčnej odbornej literatúry. O zaradení, resp. nezaradení sa týchto pomenovaní do derivačných, sémantických, synonymných, homonymných a iných radov v dnešnej spisovnej slovenčine rozhodujú aj ďalšie systémové príčiny, ktoré možno podložiť jazykovednými dôvodmi.

Novovzniknuvšie slová *umenoveda*, *umenovedec* ... na jednej strane pripomínajú archaizmy tým, že takým slovotvorným postupom sa dnes nové termíny netvoria.¹⁸ Tvorili sa tak a kalkovali v období národného obrodenia, v čase budovania základov odbornej terminológie, keď sa utvárali domáce názvy pre jednotlivé vedné odvetvia, vedy. Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov: *výchovoveda*, *pedagogika*, *dobroveda*, *etika*, *duchoveda*, *spoločenská veda*, *dušoveda*, *dušoveda*, *psychológia*, *domoveda*, *vlastiveda*, *národoveda*, *ludoveda*, *národopis*, etnológia, etnografia, folkloristika, *počtoveda*, aritmetika, matematika, *mrvoveda*, *mrvavouka*, etika, *umoveda*, logika, *krásoveda*, estetika, *bohoveda*, teológia a pod. Až bizarnými nám dnes pripadajú slová ako: „človekoslovie“ (= antropológia), „povetronalstvo“ (= meteorológia), „životozpyt“ (= fyziológia), „zemeskum“, „zemezpyt“ (= geológia), „dušezpyt“ (= psychológia), „silocvik“, „silozpyt“, „prí-

^{16a} Názov *Kunstwissenschaft*, veda o umení, *umenoveda* bol zavedený nemeckou historiografiou na sklonku 19. storočia a jeho používanie sa rozšírilo najmä vplyvom Dessoirovho *Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft*. Tento názov – popri termíne *Kunstgeschichte* „dejiny umenia“ (zavedenom zakladateľom tejto disciplíny J. J. Winckelmannom) – bol označením skôr pre teoretizujúce úvahy a štúdie. Na „Kunstwissenschaft“ sa zamerala predovšetkým spekulatívne orientovaná nemecká časť (napr. Worringer); metóda však v oboch prípadoch bola umeleckohistorická. V tejto súvislosti je dôležité pripomenúť, že názov *Kunstwissenschaft* sa v moderných nemeckých dejinách umenia dnes už takmer nepoužíva. – Termín *Kunstgeschichte* „dejiny umenia (umení)“ je reprezentovaný viedenskou školou, na ktorú sa už od začiatku orientovali ľ ľ naše dejiny umenia.

¹⁷ V ruštine je tento typ častý, a to aj v prípadoch od slovenčiny odlišných, napr. *semanovedenie*, „náuka o semenáčoch, semenozalectvo“, *vostokovedenie*, „orientalistika“; *antikovedenie*, „vedný odbor o grécko-římskom staroveku“.

¹⁸ Pozri V. Dužíková, *Využitie zložených slov v terminológii*, Slovenské odb. názvoslovie 3, 1955, str. 194, 197.

rodoskus“ (=fyzika), „trojhranomerstvo“ (=trigonometria) atď.¹⁹ Nebolo však k nim mien nositeľa vlastnosti ako: „výchovovedec, dobrovedec, duchovedec, duševedec, dušovedec, domovedec, národovedec, ľudovedec, počtovedec, mravovedec, umovedec, krásovedec, bohovedec (podľa *bohoslovie*, *teológia*) bolo utvorené *bohoslovec*, *teológ*“; človekoslovec, povetroznalec, životozpytec . . .“, ale je iba: *pedagóg*, *etik*; *vedec*, *odborník v spoločenských vedách*; *psychológ*, *historik*, *dejepisec*, *etnograf*, resp. *folklorista*, *aritmetik*, *matematik*, *logik*, *estetik*, *teológ*; *antropológ*, *meteorológ*, *fyziológ* atď.

Na druhej strane zasa slová *umenoveda*, *umenovedec* . . . patria k niektorým novším zloženým slovám, ako napr. *knihoveda* (čes. *knihověda*, *knihosloví*, kalk nem. *Buchwissenschaft*, grécko-lat. *bibliológia*; rus. *knigovedenie*, *knihoveda*, *bibliológia*), ktoré neoznačuje vedu o knihách, ale náuku o knihovníctve,²⁰ bežne knihovníctvo, knižničnú ekonomiku.²¹ O tom svedčí skutočnosť, že je napr. iba *katedra knihovníctva*, príp. *knihovnická katedra* (nemáme doložený názov „katedra knihovedy, knižničnej vedy, knižničných vied“; nie je doložený ani názov pre nositeľa vlastnosti „*knihovedec*“, prechýlením „*knihovedka*“ [porov. čes. *knihověd* vo Veľkom rusko-českom slovníku II, 53, rus. *knigoved*, *bibliológ*]), je iba názov zamestnania *knihovník*, *knihovníčka* [od staršieho *knihovňa*, *knižni-*

¹⁹ Tamže, str. 197.

²⁰ J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, str. 138; tamže, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, str. 104. — Niekoľko sa tomuto názvu dáva význam „veda o knihách“, porov. článok J. Špetka, *K problematike obsahu termínov knihoveda a knihovníctvo*, *Knižničný sborník* 1959, str. 7—41 (kde sa medziiným tiež uvádzá, že uznáť knihovedu za vedu alebo náuku je vecou aj ctižiadostí) a diskusný príspevok J. Garaia, „*Knihovníctvo* ako veda?“, Čs. terminologický časopis 1, 1962, str. 227; porov. tiež čes.: *Ustřední vědeckometodický kabinet knihovníctví*; *Publikace... zabývá se... problémy knihovnického vzdělání a otázkou knihovníctví jako vysokoškolského odboru* (Novinky literatury, spoločenské vedy, III, 1962, č. 5—6, str. 261). — V Slovníku slovenského jazyka I, str. 710, sa jeho výklad uvádzá ako „náuka o knihách, knižnicach, bibliografiach a pod.“.

²¹ Vec možno chápať aj tak, že slovo *veda* (-veda) tu nadobúda pozmenený význam (J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, str. 138); inokedy sa na rozdiel od ustálených termínov a ich významu (pozri Z. Tobolka, Čs. *knihovníctví*, Praha 1925, str. 1) uvádzajú určité — niekedy nie dosť presvedčivé — rozdiely: *knihovníctvo*, *vedenie knižnice*; *knižničná ekonomika* — *knihovníctvo*, *Bibliothekswesen*; *Bibliothekswissenschaft* (= náuka o knižnicach); *Bibliothekarberuf*, *bibliothekarischer Beruf* (Čs. terminologický časopis, tamže, str. 228, kde je aj ďalšia literatúra); v Slovníku slovenského jazyka I, str. 710, sa *knihovníctvom* rozumie „náuka o vedení knižníc; vedenie knižníc“.

ca']). Nový je aj názov *novinoveda*²² (poľ. *prasoznawstwo*) vo význame „novinárstvo“ (1. činnosť novinára, žurnalistika; 2. teória a prax tejto činnosti ako predmet štúdia na vysokej škole; 3. podnik dovážajúci, distribuujúci a predávajúci noviny). Je napr. *katedra novinárstva*, resp. *novinárska katedra* (no nie je doložené „novinovedec, novinovedka“, je iba *novinár, novinárka*; inak sa pravda označuje stupeň vysokoškolskej kvalifikácie učiteľa prednášajúceho na onej katedre). Možno poznamenať, že tieto dva názvy sa častejšie vyskytujú v práciach slovenských ako českých. — Ďalej sa oné slová zaraďujú medzi také zriedkavé, niekedy až neústrojné zloženiny ako napr. *zuboliečba* „liečba, liečenie zubov“ — *zuboliečebný, zuboliečiteľ* (v profes. slangu) „zubný lekár“; *krvotvorba*²³ (podľa gréc. *haematopoeisis*, nem. *Blutbildung*) „tvorenie krvi“ — *krvotvorný; slovotvorba*²⁴ (nem. *Wortbildung*, poľ. *slowotwórstwo*, rus. *slovooobrazovanie*) „tvorenie slov“ — *slovotvorný; horotvorba* „vznik horstiev“ — *horotvorný, szłotvorný, národotvorný*... (no nepoznáme nijaké „szłotvorba“, „národotvorba“ a i.). Zo staršej slovenčiny popri *spevokol* je známe analogické *hudbokol* „hudobný krúžok, hudobný súbor“.²⁵ Neujali sa napr. ekonomicke názvy *človekoden* (porov. rus. *trudodeň* „pracovná jednotka“), *koňohodina*... z ruštiny;²⁶ pričom ruština má aj iné, v slovenčine neobvyklé zvláštnosti, napr. *kino-dra-*

²² Neuvádzá sa v Slovníku slovenského jazyka II, Bratislava 1960, str. 393, ani v Příruč. slovníku jazyka českého III, str. 634, a to pravdepodobne preto, že ako nové slovo nedostalo sa ešte do jeho kartotéky.

²³ J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, str. 140, neuvádzá sa v Slovníku slovenského jazyka I, str. 783, ani v Příruč. slovníku jazyka českého II, str. 395.

²⁴ Pozná ho Příruční slovník jazyka českého V, str. 389.

²⁵ Tento názov sa používal na prvom slovenskom gymnáziu v Revúcej v rokoch 1862—1875 a je pravdepodobne poslovenčenou podobou maď. *zenekar* „hudobná kapela, rytmická skupina“, ako *énekkar* „spevokol, spevácky sbor“ (podľa dosiaľ nepublikovaného materiálu pre vedeckú konferenciu pri príležitosti 100. výročia otvorenia prvého slovenského gymnázia v Revúcej).

²⁶ J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, str. 102; V. Dužíková, *K diskusii o ekonomických terminoch človekočas, mašinomesiac, Slovenská reč* 19, 1954, str. 258 n. — Osihotený je aj čes. názov *člověkověda* (Autoři připomínají Gorkého obraz, že tedy umění je vlastně člověkověda), J. Štern, *Umění a socialistická společnost*, Filosofický časopis 11, 1963, str. 58. — Nevýstižný je ekvivalent rus. *trudodeň* „pracovný deň“ v Kopeckého Rusko-českém slovníku (pozri pozn. 8), str. 1146, pretože rus. *trudodeň* ako poľnohospodársky termin znamená „pracovná jednotka (odpracovaná)“; *pracovný, robotný deň* = rus. *budničnyj deň, rabečij deň*.

maturg „filmový dramaturg“, *inžener-mašinist* „strojny inžiner“, nie „inžinier-strojár“.²⁷

Pozrime sa, ako sa slová *umenoveda*, *umenovedec*... zaraďujú do sústavy termínov príbuzných odborov. Pravda, pre vedné komplexy a pre jednotlivé novšie vedné disciplíny aj dnes vznikajú nové, náležite tvorené pomenovania i názvy nositeľa vlastnosti, príp. názvy zamestnania, alebo niektoré staršie pomenovania nadobúdajú precizovanejší význam,²⁸ napr. *filologické vedy*, *literárna veda* – *literárnovedný* (niet nijaké „literárnovedec, literatúrovedec, literatúroznačec“, porov. rus. *literaturovedenie*, *literaturoved*, *literaturovednyj*, *literaturovedčeskij*; používajú sa oveľa vhodnejšie a zaužívané termíny *literárny historik*, *literárna historička*, *literárny teoretik*, *literárna teoretička*, resp. *literárny kritik*, *literárna kritička*; novšie sa používa aj termín so širším významom *literárny vedec*²⁹); *hudobná veda*, *muzikológia*, *náuka o hudbe* – *hudobnovedný*, napr. *hudobnovedný seminár*, periodikum *Hudobnovedné štúdie* (zriedkavé je *hudobný vedec*, Hudobnovedný sborník II, 1954, str. 187, častejšie sa používa *muzikológ*, „*odborník v muzikológií*“, no pritom je sice zaužívané *hudobný skladateľ*, *komponista* [v ruštine *kompozitor*], *hudobná skladateľka*, *komponistka*, *hudobná škola*, kde sa vyučuje hudba, tvorené takisto ako *hudobný nástroj*, *hudobný sluch*; prídavné meno *hudbový* je zriedkavé;³⁰ niet ani „*hudboveda*, *hudbovedný*, *hudbovedec*, *hudbovedecký*, *hudobnoveda*, *hudobnovedec*“, namiesto „medzinárodný hudobnovedecký kongres“³¹ správne bude: *medzinárodný muzikologický kongres*); spoločenské vedy (rus. *obščestvennyje nauki*, zriedka *spoločenská veda*, zastar. *duchoveda*) – *spoločenskovedný* (spoločný názov pre nositeľa vlastnosti nevznikol, a to pre

²⁷ O tomto sme sa už zmienili (Slovenské odb. názvoslovie 9, 1961, str. 250); rusizmom je tiež najmä medzi školskou mládežou rozšírené prídavné meno *podmoskovský* (← *podmoskovskije večera*, v ruštine náležiteľ *pod Moskvoj*; *podmoskovské letisko*; v slovenčine povieme vždy iba *moskovské večery*, *moskovské letisko*, *večery*, *letisko pri Moskve*, *bližko Moskvy*...; porov. i Naše reč 45, 1962, str. 316).

²⁸ Na to sme poukázali aj pri novovzniknuvších termínoch *kozmonautika* – *kozmonaut* v pomere k *astronautika* – *astronaut* (Slovenská reč 26, 1961, str. 316–317).

²⁹ O tomto novom termíne a jeho odvodeninách písal J. Horečký, *Dve osobitnosti v menách osôb*, Slovenská reč 22, 1957, str. 357.

³⁰ *Slovník slovenského jazyka I*, str. 536.

³¹ Slovenská hudba 1962, č. 4, str. 121.

značnú diferencovanosť spoločenských vied); *prirodne vedy* (zriedkavejšie *prirodna veda*, *prirodoveda*, porov. nem. *Naturwissenschaft*, rus. *jestestvoznanije*, niet „*prirodnoveda*“) – *prirodovedný* (niet „*prirodny vedec*“, je však *prirodovedec*, *prirodovedka*, resp. *prirodovedkyňa*) – *prirodovedecky*; *teloveda*, *somatológia*, *anatómia* – náuka o zložení ľudského, živočíšneho a rastlinného tela' (nie: veda o tele³²) – *telovedný*, napr. *telovedné názvoslovie* (no nie termín „*telovedec*“³³, ani príd. meno „*telovedecky*“, ale iba *somatológ*, *anatóm*, *odborník v anatómii*, *somatologička*, *anatómka*, *somatologický*, *anatomický*); podobne: *technické vedy*, *matematické vedy*, *historické vedy*, *právne vedy* (zriedkavejšie *právoveda*, *právovedný*, porov. nem. *Rechtswissenschaft*, „*právna veda*“, profes. slang. *právo*, rus. *pravovedenije*, *jurisprudencija*, „*právna veda*“, resp. *juridičeskije nauki*, *právovedec*³⁴, *právovedecky* [*právovedecká publikácia*,³⁵ správnejšie: *právovedná publikácia*; takisto *populárnovedecký mesačník*, správnejšie: *populárnovedený mesačník*, iný význam by bol: *populárny vedec*]); novšie sa tiež používa *pedagogická veda*, ba ja *divadelná veda* – *divadelnovedený* (Divadelnovedený sborník I, 1953, str. 263 n.) atď.

Obráťme teraz svoju pozornosť na určujúci člen týchto determinatívnych slovných spojení. – Je napr. *Vysoká škola výtvarných umení*, *Vysoká škola múzických umení* (v Bratislave, kde sa učia patričné odbory umenia: najmä hudba, spev, tanec), *Vysoká škola filmová, bábkkárska* (v Prahe), no nie je doložené „*vysoká škola umenovedná*, *umenovedy*, *divadlovedná*, *dramaturgická*, *divadlovedy*, *dramaturgie*“ a pod., doložené sú napr. názvy *divadelná*, *hudobná fakulta*. Nemožno teda podľa onoho typu pre pojed „veda o umení“ utvoriť podobu „*umelecká veda*“, a už vôbec nie čosi ako „*umenná veda*, *umenová veda*“. Prídavné meno *umelecký* je odvodene, pravda, od subst. *umelec* (utvoreného od pôv. verbálneho adjektíva *umelý*; zo staršej slovenčiny je doložený aj neústrojný tvar *umelči*,³⁶

³² J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, str. 138.

³³ Ako slovenský ekvivalent za „*somatológ*, *anatóm*“ si ho nenáležite utvoril napr. autor križovky (Svet socializmu 12, 1962, č. 24, str. 18) tak, ako je asi hovor. slang. *telocvikár*, „*učiteľ*“, poslucháč telesnej výchovy“.

³⁴ Na obmedzenosť názvov ako *právovedec*, na neprítomnosť výtvorov ako „*literatúroznalec*“ a na neudržateľnosť niektorých iných slov už dávnejšie prenikavo poukáza najmä Ján Horecký (*Základy slovenskej terminológie*, str. 105).

³⁵ Slovenské odb. názvoslovie 3, 1955, str. 192.

³⁶ J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, str. 150.

podobne ako *umrlčí*, resp. je prídavným menom aj k feminínu *umelkyňa*. Používa sa však i v tých prípadoch, kde je zrejmým adjektívom k slovu *umenie*, napr. *umelecká disciplína*. Práve tak *vedecký* je prídavným menom k *vedec*, ale má význam aj „*vedný*“, ktoré je adjektívom k *veda*, napr. *vedecká práca*. Kým sa niektoré jazyky v tomto prípade vyjadrujú typickým skladaním slov do kompozít (napr. nem. *Kunst + Wissenschaft*), v slovenčine – ako aj v iných slovanských jazykoch – sa tento postup realizuje ináč, iným slovotvorným modelom, veľmi často viacslovnými pomenovaniami, v ktorých sa určujúci člen, účel obyčajne vyjadruje predložkovým pádom,³⁷ napr. *ústav pre slepcov* (Blindenanstalt), *kombajn na zber*, *vyorávanie zemiakov* (Kartoffelaushebepflug, Rodemaschine „vyorávač zemiakov“), *mydlo na holenie*, *holiace mydlo* (Rasierseife), *miešačka na betón*, *betónová miešačka*, *miešačka betónu* (Betonmischer) ... , a teda i v našom prípade slovenčina dosť často radšej dáva prednosť priezračnejšiemu, motivovanejšiemu združenému pomenovaniu s nezhodným prílastkom typu *veda o umení* – popri *umenoveda*. Tu je práve obrátený postup ako pri tzv. sémantickej kondenzácii povedzme v type *Lesebuch* – *kniga dľa čtenia*, *čítanka*‘ (*čitan-ka*).³⁸

Pozorujme, ako rozmanite sa budú v slovenčine vyjadrovať nemecké kompozitá s prvou určujúcou časťou *Kunst-*, napr. *Kunstakademie* – akadémia umenia, *Akademie der bildenden Künste* – akadémia výtvarných umenia, *Kunstgeschichte* – dejiny umenia, *Kunstgelehrter*, *Kunstkenner*, *Kunstverständige* – znalec umenia (nie „*umenoznalec*“, je však tovaroznalec), *Kunstschaflende* – umelecký pracovník; tvorivý umelec, *Kunstfreund*, *Kunstliebhaber* – priateľ, priaznivec, mecenáš umenia; amatér, diletant, milovník umenia, *Kunstmaler* – maliar umelec (podobne ako člen korešpondent ← rus. *člen-korrespondent*); *Kunstausstellung* – umelecká výstava, *Kunstgewerbe* – umelecký priemysel, *Kunstgewerbeschule* – umeleckopriemyselná škola (používa sa aj *priemyslová škola*, hovor. *priemyslovka*,³⁹ podobne ako v češtine, čes. slang. *umprum* „*uměleckoprůmyslová škola*“), *Kunstausdruck* – ume-

³⁷ Porov. J. Horecký, *Pomenovania motivované účelom*, sb. *K historickosrovňávacímu studiu slovanských jazyků*, Praha 1958, str. 174.

³⁸ A. V. Isačenko, *Obecné zákonitosti a národní specifičnost ve vývoji slovní zásoby slovanských jazyků*, tamže, str. 150.

³⁹ Bližšie pozri L. Dvonč, *O slove priemyslovka*, Slovenská reč 28, 1963, str. 64.

lecký výraz, *Kunststoffe* – plastické hmoty (resp. plastické látky,⁴⁰ nie „umelé hmoty“ [!], *Kunstdünger* – priemyslové hnojivo (menej vyhovujúce „umelé hnojivo“), *Kunstseide* – umelý hodváb, *Kunstseidenstrümpfe* – pančuchy z umelého hodvábu (nie „umelohodvábne pančuchy“), *Kunstfaser* – chemické vlákno (nevýstižne „umelé vlákno“); *kunstsinnig* – majúci zmysel, porozumenie pre umenie, umeniamilovný a pod.

Slovenské ekvivalenty mávajú dve časti, obyčajne ide o determinativne spojenie, o združené pomenovanie so zhodným alebo nezhodným prívlastkom. Najčastejšie bývajú tieto kalkové typy: zložené slovo – združené pomenovanie (*Kunstgewerbe* – umelecký priemysel), zložené slovo – odvodené slovo (*Härtmittel* – kalidlo), zložené slovo – zložené slovo (*Wolkenkratzer* [$\leftarrow$ angl. skyscraper] – mrakodrap [mad. felhőkarcoló, poľ. drapacz chmur], avšak aj tu sa novšie uplatňuje vplyv ruštiny, porov. rus. *vysotnoje zdaniye* [*mnogoetažnoje zdaniye, neboskriob*] – výškový dom,⁴¹ výšková budova, stavba; vežový dom, hovor. vežiak – rus. *bašennaje zdaniye, sooruženije, bašennaja postrojka* [bašňa, veža]; nem. *Punkthaus*).

Pevné miesto v našej lexike majú napr. názvy: jazykoveda, lingvistika', jazykovedný, lingvistický, jazykovedec, lingvista', prechýlením jazykovedka, lingvistka'⁴² namiesto staršieho jazykospyt ($\leftarrow$ nem. *Sprachforschung*), jazykospytnej, jazykospytic (no nemalo kedy vzniknút „jazykospytka“; k slovu jazykoveda, porov. rus. *jazyko-vedenie*, popri *jazykoznanije*, jazyko-ved, lingvista, lingvistka', mad. *neylv-tudomány*, nem. *Sprach-wissenschaft* [nevzniklo „rečo-veda“⁴³]). Na rozdiel od názovov medicína, lekárstvo skôr populárnovedený význam má názov zdravoveda, napr. ľudová zdravoveda – zdravovedný (niet „zdravovedec, zdravovedka“, a iný je význam slov zdravotník, zdravotníčka); práve tak štátoveda – štátovedný (štátovedecký; niet „štátovedec, štátovedka“).

⁴⁰ Pozri J. Horecký, K revízii názvoslovnej normy o plastických látkach, Čs. terminologický časopis 2, 1963, 49–50. – Porov. aj rus. *plasticheskaja massa, plastmassa; mineralnoje, iskusstvennoje udobrenije*.

⁴¹ A. Sandanya a kol., Nemecko-slovenský slovník, Bratislava 1961.

⁴² Prechýlené podoby jazykovedka, lingvistka, hoci sa používajú (napr. sovietska jazykovedka Achmanovová), nie sú uvedené v Slovníku slovenškeho jazyka I, II, str. 48, 640; sú však tým viac opodstatnené, že nadnes sa už uvádzia feminínum filologička, tamže, str. 399, a že sú názvy *slavakista* – *slavakistka, bohemista* – *(sovjetska) bohemistka* atď.

⁴³ Na pomer slov reč – jazyk poukázal L. Dvoňč, O používaní termínov jazyk a reč v spisovnej slovenčine, Slovenské odb. názvoslovie 8, 1960, str. 155 n.

Iná zvláštnosť spočíva v slovotvorno-derivačnom charaktere. Názvy ako *jazyk-o-veda*, *zdrav-o-veda*, *telo-veda*, resp. *vlasti-veda*... sú vlastné zloženiny, substantívne podraďovacie kompozitá, spojené najčastejšie spojovacím vokálom, spojovacou morfémou *-o-*, a takisto bude *umen-ie*: *umen-o-veda* (s alternáciou *n/n*). Od niektorých neutier na *-ie* sa totiž zriedka tvoria, alebo sa netvoria vzťahové prídavné mená na *-ný*, *-ový*, a to preto, že prevažná časť neutier ako aj názvov dejá, miesta na *-ie* je pôvodu participiálno-adjektívneho, povor. napr. (*zdravý* -) *zdravie* - *zdrav-ot-ný* (práve prítomnosť morfém *-ot-* poukazuje na tažkosť tvoriť adjektívum od tohto neutra), *poschodie* - *poschodový*, *vysoké napätie* (← nem. *Hochspannung*) - *vysokonapäťový*, *náradie* - *náradový* (- *náradovňa*), *počasie* - $\emptyset$, *vysvedčenie* - $\emptyset$, (*od* státy -) *státie* - $\emptyset$. Bežné sú adjektíva od mnohých názvov miesta, napr. *podnebie* - *podnebný*, *pobrežie* - *pobrežný*, *podpalubie* - *podpalubný* (k *paluba*), *Tichomorie* - *tichomorský*, *Považie* - *považský* ap. No k podstatnému menu *umenie* - ako sme spomenuli - sa používa prídavné meno *umelecký* (od *umelec*), napr. *umelecká tvorba*, *umelecké dielo*, *umelecká výstava*, *výstava umenia*, ale *umelecký profil*, *umelecký dorast*, *dorast* (mladých) umelcov, *mladí umelci*. Pretože od neutra *umenie* niesie prídavné meno „*umen-ný*“, nemôžno analogicky napr. podľa živej schémy *hud-ob-ná veda* utvoriť názov so zhodným určujúcim členom „*umenná veda*“, a preto sa používa názov *umenoveda*, resp. názov s nezhodným určujúcim členom:⁴⁴ *veda o umení*. Podobne sú tvorené opisné pomenovania napr. *náuka o tovare*, *tovaroznalectvo*, *náuka o pôde*, *pôdoznalectvo*⁴⁵, *pedológia*, *náuka o strojoch*, *o kroji*, *o strihoch*, *o človeku*, *(stredoškolská) somatológia*. - Napr. *náuka o podnebí*, klime sa volá *klimatológia*. Názvy tohto druhu sa ani do slovenčiny nekalkovali, pričom pomenovania typu *náuka o podnebí* majú skôr výkladový ako termínový

⁴⁴ Porov. J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, str. 123-127 (Združené pomenovania s nezhodným privlastkom); M. Dokulil, *Tvorení slov v češtine 1. Teorie odvozování slov*, Praha 1962, str. 66; V. Dujčíková, *Nezhodný privlastok v terminológii*, Slovenské odb. názvoslovie 2, 1954, str. 225 n.

⁴⁵ Podoba *pôdoznalectvo* sa používa napr. v publikácii *Základy slovenskej terminológie*, str. 121; porov. tiež čes. *půdoznalectví*, *půdoznalectví*, *půdostoví*, *půdozpyt* (Příruční slovník jazyka českého IV, str. 531-532; F. Trávníček, *Slovník jazyka českého*, 4. preprac. a dopln. vyd., Praha 1952, str. 1294).

charakter, avšak môžu fungovať v jazyku aj ako termíny. Pravda, pre vedu o umení niet hotového grécko-latinského názvu (z gréc. *techné* „remeslo; umenie“ + *logia* „veda“ vznikol názov *technológia*, „náuka o postupe výrobných procesov“), lebo v období rozkvetu gréckej a rímskej otrokárskej spoločnosti veda o umení ako samostatná vedná disciplína neexistovala. Je to vedná disciplína novšia i pojem novší. Keby tu bol starý klasický názov, v odborných kruhoch by sa používal iste iba ten. No pretože takého názvu nies, vytvoril sa so vznikom onej vednej disciplíny – ako širšieho pojmu – až v moderných jazykoch, porov. nem. *Kunstgeschichte*, franc. *l'histoire de l'art*, angl. *history of art*, tal. *storia dell' arte*; *studio delle belle arti*, „veda o umení“ *cultore delle arti*, *studioso delle belle arti*, „teoretik umenia“, *di studio delle belle arti*, „umenovedný“ a pod.; príp. v umeleckom slangu ho suplujú podoby typu *kunsthistoria*, *kusthistorik*, ktoré svedčia o určitom oprávnení univerbizovaných názvov *umenoveda*, *umenovedec*. Pritom sa rozumie, že nahradzovanie termínu *dejiny umenia* pomenovaním *veda (vedy) o umení*, *umenoveda* by nebolo vecne správne.

Z uvedeného dokladového materiálu a terminologického rozboru vyplýva, že pojem nem. *Kunstwissenschaft* môžeme v slovenčine vyjadriť terminologickým spojením *veda (vedy) o umení*, resp. názvom *umenoveda*. Prvé pomenovanie sa bežne a oficiálne používa, napr. *vedecké kolégium pre vedy o umení* (*Slovenskej akadémie vied*; kde sú až dva nezhodné prívlastky, no termín je ústrojnejší).⁴⁶ Pre pojem „*Kunsthistoriker*“ vystačíme s doterajším terminologickým spojením *historik (a kritik) umenia*, príp. *teoretik umenia*, názov *umenovedec* je širší. Tieto terminy, resp. terminologické spojenia celkom vyhovujú požiadavkám, aké sa kladú aj v tomto prípade na odborný termin.

Prídavné mená *umenovedný*, *umenovedecký* sa využívajú v zdržených pomenovaniach na označenie odborov, zaoberajúcich sa rozličnými druhmi umenia, napr. spojenie *štúdia z teórie, dejin umenia, o umení* možno výstižnejšie vyjadriť ako *umenovedná štúdia*, spojenie *práca teoretika, historika umenia* ako *umenovedecká práca* a pod. Používajú sa názvy *umenovedný odbor*, *umenovedná disciplína*, *teória*, *metóda*.

⁴⁶ J. Veľký, *O význame Slovenského národného povstania v slovenskom umení*, Otázky marxistickej filozofie 17, 1962, str. 568, 570. — M. Váross, tamže, pozri pozn. 1.

umenovedné pracovisko, hľadisko..., čo má oporu v spojeniach jazykovedná teória, hudobnovedná štúdia... Aj spojenie výtvarnícky termin,⁴⁷ termin z teórie, z dejín umenia sa novšie vyjadruje priliehavejšie ako umenovedný termin.⁴⁸ Prídavné mená literárnovedený, hudobnovedný... ($\leftarrow$ literárna veda, hudobná veda...) figurujú v slovníkoch⁴⁹ ako samostatné adjektíva (samostatné heslá; podobne samostatnými adjektívami sú horotvorný, slzotvorný, národotvorný...) a združené pomenovania sa uvádzajú pod prídavnými menami literárny, hudobný a pod. Zdá sa, že pozícia názov umenoveda, umenovedec sa upevňuje pod tlakom frekventovanejších adjektív umenovedný, umenovedecký.

Inou kapitolou by bola otázka, nakoľko je názov umenoveda (umenovedec) opodstatnený z gnozeologického hľadiska a klasifikácie vied, príp. ako sa tento pojem a názov kvalifikuje dnes v patričných odborných kruhoch u nás i v zahraničí⁵⁰ (čo sa však už viac-menej vymyká z rámca tohto príspevku). Ak by však tento článok ako námet do diskusie vyvolal v našich patričných odborných druholoch záujem, a to aj o iné umenovedné terminologické otázky, splnil by ešte lepšie svoje poslanie.

Problematikou tvorenia zložených slov najmä v slovenskom odbornom názvosloví sa u nás najsystematickejšie zaoberá Ján Horecký,⁵¹ dotkli sa jej aj iní autori. Ukazuje sa i z našej úvahy, že kompozitá v praxi často vznikajú alebo sa kalkujú niekedy viac – inokedy menej živelne, bez požiadaviek, aké sa dnes kladú na sústavu terminov a pomenovaní v jazyku. Vynucuje si to každodenná prax a životné tempo, ale na druhej

⁴⁷ Slovník slovenského jazyka I, str. XVI.

⁴⁸ Pozri pozn. 3.

⁴⁹ Tak aj v Slovníku slovenského jazyka I.

⁵⁰ „Zdá sa, že logici a metodológovia nám vo svojich prácach len málo pomáhajú pri riešení našich základných metodologických otázok (lebo spravidla nemyslia na potreby spoločenských vied, a tým menej vied o umení), alebo azda nechcú pomáhať, pretože tieto disciplíny nepovažujú za vedy.“ (tu riedenie naše; M. Váross, tamže, pozri pozn. 1). Stáva sa aj to, že tenžé autor v článku používa obidva názvy: veda o umení, vedy o umení aj umenoveda (no niet pl. „umenovedy“ ako napr. spoločenské vedy), a to bez významového rozlišenia.

⁵¹ Okrem Základov slovenskej terminológie a Slovotvornej sústavy slovenčiny máme tu na mysli najmä jeho štúdie v jazykovedných sborníkoch a našich jazykovedných časopisoch, ako aj naše moderné terminologické slovníky.

strane zasa táže prax si vyžaduje tiež ich revíziu. Prax aj tu často ide pred teóriou a je najlepším oponentom teórie.

Na záver teda možno konštatovať:

1. Nové slovo *umenoveda* — podobne ako aj *knihoveda*, *novinoveda*... má určité výhľady na uplatnenie najmä v literatúre mimoodbornej. Popri ňom je pevne ustálené správne pomenovanie *dejiny umenia*, zahrňujúce hľadisko tak historické ako aj teoretické, resp. *veda (vedy) o umení*. Proti názvu *umenoveda* ako vedeckému termínu sú v patričných odborných kruhoch výhrady (nejednoznačnosť, hmlistosť).

2. Ešte menej obvyklým nám pripadá slovo *umenovedec* (príp. *umenovedka*), pretože v tomto význame je pevne ustálené pomenovanie *teoretik umenia* (t. j. *historik umenia a kritik umenia, umení*; používané prechýlené názvy tú *teoretička, historička, kritička umenia*). — Zloženiny s druhou časťou *-veda, -vedec* sú v istom zmysle obmedzené, využívajú sa dnes v značne menšej miere ako v minulosti; častejšie sa používajú bud' domáce opisné názvy alebo názvy grécko-latinského pôvodu.

3. Podľa typu *literárnovedený, hudobnovedený* (← *literárna veda, hudobná veda*) utvorené príavné meno *umenovedený* (← *umenoveda*) sa dosť často používa v terminologizovaných združených pomenovaniach: *umenovedná katedra* (v Brne), *umenovedná fakulta* (*Umenovedná fakulta Moskovskej univerzity*), *umenovedný ústav, umenovedný pracovník, umenovedná disciplína, umenovedná štúdia* a pod. — Zložené príavné mená sú v terminológii oveľa produktívnejšie; to súvisí s ich funkciou vyjadrovať zložitejšie vzťahy, a najmä s tým, že sa od nich tvoria viacslovné terminologizované pomenovania.⁵²

⁵² Ďakujem s. Zdeňke Volačkovej-Skořepovej, C. Sc., za spresnenie z hľadiska dejín a terminológie umenia.

Z P R Á V Y A P O S U D K Y

PRVNÍ ROK ČINNOSTI ČESKOSLOVENSKÉ ÚSTŘEDNÍ TERMINOLOGICKÉ KOMISE ČSAV

Jaroslav Kuchař

Péče o terminologické otázky, o dotváření, propracovávání a stabilizaci odborného názvosloví má v našich zemích dlouhou tradici a je v současné době rozvinuta už do značné šíře. Ne ve všech oborech společenského života je však taková péče záležitostí samozřejmou; existují dosud obory a oblasti, jejichž názvosloví se vyvíjí živelně a kde nejsou patrný snahy o soustavnější usporádávání názvosloví.

Ustavení Čs. ústřední terminologické komise v rámci Čs. akademie věd mělo za účel nejen povzbudit zájem odborníků o takové soustavné a kolektivní propracovávání a stabilizaci terminologie a tento zájem účelným způsobem usměrnit, ale zejména jí byl svěřen důležitý státně politický úkol základní, pečovat o koordinovaný rozvoj veškerého názvosloví českého a slovenského, o to, aby se názvosloví v obou jazyčích zbytečně nerozcházel, ale naopak v dalším vývoji čím dál více sbližovalo.¹

Bыло přitom od počátku zřejmé, že ČSÚTK jako v jistém smyslu vrcholný orgán (alespoň v jistém odvětví, zejména názvosloví vědeckého) bude muset úzce spolupracovat se všemi existujícimi názvoslovními středisky a pracovišti, navazovat na tu veškerou názvoslovou činnost v českých zemích i na Slovensku, která se tu v posledních letech rozvinula, a v této činnosti důsledně prosazovat zásadu koordinace názvosloví v obou jazyčích.

Nejpříznivější v tomto směru je situace v oborech technických, kde propracovávání a normalizace terminologie jsou neodlučně spjaty s normalizací technických a technologických údajů a jsou ústředně řízeny Úřadem pro normalizaci a měření. Normalizace názvosloví v normách ČSN technického charakteru i v speciálních normách názvoslovních (a to státních i oborových) se tu účastní pracovníci z rozsáhlé sítě oborových středisek, pracovníci z výroby, z hospodářských, správních i vydavatelských orgánů, z výzkumných a vědeckých pracovišť i vysokoškolských kateder, takže názvosloví takto kolektivně zpracované má značný stupeň autoritativní závaznosti pro velký rozsah uživatelů.

¹ O důvodech, které vedly k ustavení ČSÚTK a k zřízení jejího publikačního orgánu, Československého terminologického časopisu, viz J. Bělič, *Za upevnění kontaktu mezi češtinou a slovenštinou na poli terminologie*, ČSTČ 1, 1962, 1–6.

Proto prvním krokem nově zřízené ČSÚTK bylo uzavření dohody s Úřadem pro normalizaci o užší spolupráci mezi oběma institucemi v tom smyslu, že Úřad pro normalizaci bude i nadále rozvíjet péči o technické názvosloví, při čemž bude brát rovněž důsledně zřetel — za spoluúčasti pracovníků ČSÚTK přímo v komisích — ke koordinaci názvosloví českého a slovenského.

Cínnost na tomto úseku technického názvosloví byla v uplynulém roce značně rozsáhlá. Kromě názvosloví normalizovaného v normách technického charakteru bylo v plánu na rok 1962 propracovávání názvosloví téměř v 60 speciálních názvoslovních normách (jde ovšem i o některé normy dílčího významu a ne všechny normy jsou rovněž v konečném stadiu zpracování). Z větších prací uvedeme např. spoluúčast při propracovávání názvosloví plastických hmot a pryže, názvosloví silnic a dálnic, názvosloví civilních střelných zbraní a střeliva, názvosloví územního plánování, názvosloví psacích strojů, názvosloví kožedelného a oděvního apod.

Všechny uvedené připravované názvoslovné normy obsahují vedle českých názvy i názvy slovenské. Při jejich konečném schvalování v komisích se vždy dbá na to, aby se názvy v obou jazycích zbytěčně nerozecházely, a v tomto smyslu se po oboustranné dohodě upravují i názvy původně navržené; mnohdy bývá i navržený slovenský ekvivalent základem úpravy české. Snáze se dosahuje vzájemné shody, jde-li o termíny novější (zejm. přejaté), méně rozšířené nebo méně ustálené; tu jsou rozdíly mezi termíny v obou jazycích rázu zpravidla jen hláskového (popř. pravopisného) nebo morfológického. Na větší překážky však naráží koordinace termínů v odborném vyjadřování ustálených, které jsou pro danou normu často termíny klíčovými: např. čes. *pryž* — slov. *guma* (popř. *vulkанизovaný kaučuk*), čes. *sílnice* — slov. *automobilová cesta* apod.

Pěče o technickou terminologii se tedy rozvíjí ve smyslu zásad ČSÚTK a za přímé spoluúčasti jejích pracovníků. Vzájemné koordinaci názvosloví by však prospělo, kdyby vlastními nositeli normalizačního úkolu byla ve větší míře oborová střediska slovenská, takže by základní znění norem bylo rovněž slovenské (s českými ekvivalenty). Tuto zásadu je možno uskutečňovat zvláště v oborech, které jsou na Slovensku již tradičně rozvinuty (připravuje se tímto způsobem např. zpracování některých částí názvosloví hornického).

V oblasti názvosloví vědeckého je situace obtížnější, především pro sám specifický charakter vědeckého názvosloví, zvláště pro jeho menší jednotnost a obecnou závaznost (alespoň v některých oborech a disciplínách), a tím i nesnadnější normovatelnost. Proto se ve vědeckých oborech, nešlo-li o názvosloví nové nebo určené pro školní výuku, popř. o názvosloví charakteru nomenklaturního, objevovaly tendenze ke

kolektivnímu propracovávání a normalizaci terminologie, zejména také z hlediska koordinace názvosloví českého a slovenského, celkem pořídku. Nebylo tu také takového řídícího orgánu, jako je tomu u názvosloví technického, jehož závažné užívání je dáno zákonným charakterem norem ČSN.

Je proto možno charakterizovat činnost ČSÚTK na tomto úseku, ustanovení dílčích oborových komisí a subkomisií,² jako počáteční fázi cílevědomější řídící a organizátorské péče o vědecké názvosloví. V tomto smyslu je třeba hodnotit i činnost oborových komisí ČSÚTK v uplynulém roce; komise většinou překonávají teprve stadium organizačních potíží, způsobených do jisté míry i reorganizací Čs. akademie věd. Pokud je možno soudit z prvních schůzek těchto oborových názvoslovných komisi (např. v oboru geologie a mineralogie, v oborech lékařských, ve filosofii a logice), považují se mezi vědeckými pracovníky otázky soustavného propracovávání, vzájemné česko-slovenské koordinace a normalizace terminologie za velmi potřebné a aktuální, nicméně chybí tu dosud nezřídka jasné pracovní zásady a konkrétní cíl práce; někdy se problémy terminologické zužují i na pouhé otázky pravopisné. Závadou tu ovšem byl také nedostatek směrnic pro činnost komisí, jakož i pracovní přetížení jejich členů.

Pokud jde o konkrétní názvoslovné elaboráty, jsou teprve — nejde-li o práce již dříve připravené komisemi jinak začleněnými (např. připravený návrh školního názvosloví matematiky a fyziky nebo slovenského názvosloví anatomického) — ve stadiu přípravného shromažďování a excerpte materiálu; v tomto směru např. značně pokročilo zpracování a koordinace názvosloví jazykovědného.

V některých dalších úsecích, které se vymykají přímé řídící činnosti ČSÚTK, např. v úseku názvosloví vojenského a tělovýchovného, pokračovalo se v pracích (často značně rozsáhlých) již dříve započatých, které zásadu koordinace názvosloví v obou jazycích z větší míry respektují; tu je třeba jmenovat zvláště Česko-slovenský vojenský slovník, který v minulém roce vyšel.³

Zcela specifickou problematiku má pak názvosloví (v širokém smyslu) administrativně právní a ekonomické, které je už svým základním charakterem poměrně nejméně přístupné usměrňování ve smyslu zásad ČSÚTK, i když je tu potřeba koordinace názvů českých a slovenských (právě pro jejich obecný dosah) velmi aktuální. Prudký

² Srov. J. Kuchař, *Zpráva o 1. zasedání Čs. ústřední terminologické komise ČSAV*, ČSTČ 1, 1962, 181—183.

³ O koordinaci vojenského názvosloví viz K. Richter, *České a slovenské vojenské názvosloví*, ČSTČ 1, 1962, 129—141.

rozvoj tohoto názvosloví probíhá více méně živelně bez cílevědomější péče o soustavné kolektivní propracovávání.

Jako nejschůdnější první krok na cestě k zajišťování této péče se ukázalo podchycení a koordinace názvosloví užívaného v zákonech a v zákonných nařízeních. V tomto smyslu — po jednání zástupců ČSÚTK s ministrem spravedlnosti — se projednávaly tyto otázky i ve vládních orgánech a zástupcům resortů bylo uloženo posílat všechny návrhy zákonů k připomínkám po stránce názvoslovné Čs. ústřední terminologické komisi. Koordinace názvosloví zákonů, která se uskutečňuje těsnou spoluprací pražského a bratislavského sekretariátu ČSÚTK a konzultací s příslušnými odborníky, nepostihuje ovšem jen názvosloví administrativně právní a ekonomické, nýbrž týká se i celé řady jiných oborů.

V minulém roce bylo takto koordinováno názvosloví 15 návrhů zákonů a několika mezinárodních úmluv (např. zákona o advokaci, o vnitrozemské plavbě, o průmyslových exhalacích, o arbitráži, o plemenitbě aj.). Začala spolupráce na koordinaci názvosloví v rozsáhlém kodexu občanského zákoníka.

Tato spoluúčast ČSÚTK při propracovávání a koordinaci názvosloví zákonů je ovšem jen prvním krokem k hlubšímu rozpracování a koordinaci názvosloví právního a ekonomického; v dalších etapách tu bude třeba usilovat o vytvoření speciálních názvoslovních komisí a středisek, které by názvosloví obou oborů soustavně uspořádávaly a koordinovaly jako celek a pečovaly o ně. Jde tu o úkoly, zejména na úseku ekonomickém, dosti složité po věcné i organizační stránce, které se vymykají přímé řídící činnosti ČSÚTK.

Celkově je tedy možno hodnotit činnost ČSÚTK v počátku její práce kladně; navázání kontaktů s nejdůležitějšími středisky názvoslovné činnosti a těsnější spolupráce českých a slovenských pracovišť nepochyběně přispěje v budoucích letech k lepšímu porozumění obou národů také v otázkách rozvoje názvosloví obou jazyků, jak to bylo zdůrazňováno na posledních sjezdech KSC a KSS.

Organizačně velmi náročná péče ČSÚTK o koordinaci názvosloví v obou jazyčích nepokrývá sice dosud všechny oblasti a obory, to však není při značném rozsahu odborného názvosloví a při malém počtu stálých pracovníků ČSÚTK ani možné. Proto také poněkud zaostalo teoretické rozpracování zásad koordinace a jejich konkretizování ve směrnicích pro činnost komisi. Jejich hlubší propracování umožní jistě další zkušenosti z vlastní činnosti komisi a také konkrétní názvoslovny materiál, z něhož se — ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český ČSAV a Ústavem slovenského jazyka SAV — začíná budovat rozsáhlý názvoslovny archiv, který má být pro snazší manipulaci perspektivně převeden na děrné štítky.

ČSÚTK bude rovněž sledovat názvoslovou spolupráci v širším mezi-

národním rámci, zejména ve stálých komisích Rady vzájemné hospodářské pomoci.

V neposlední řadě pak jistě patří ke kladným devizám činnosti ČSÚTK také pravidelné vycházení prvního ročníku Čs. terminologického časopisu, který přes některé dílčí nedostatky, způsobené tím, že jde o časopis v mnoha směrech průkopnický, dobře plní úlohu česko-slovenské spolupráce na úseku péče o odborné názvosloví jako důležitý prostředek odborného vyjadřování a dorozumívání.

ZPRÁVA O 2. ZASADNUTÍ ČESKOSLOVENSKEJ ÚSTREDNEJ TERMINOLOGICKEJ KOMISIE ČSAV

Začiatkom decembra minulého roku konalo sa v Ústave slovenského jazyka SAV v Bratislave 2. zasadnutie Československej ústrednej terminologickej komisie. Zasadnutie otvoril a viedol predseda ČSÚTK, člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič. Vedecký tajomník Jaroslav Kuchař, C. Sc., podal zprávu o činnosti ČSÚTK za obdobie od 1. zasadnutia (t. j. od 26. januára 1962).*

Po zpráve s. Kuchařa referovali predsedovia odborových komisií. Člen korešpondent SAV Juraj Antal vyzdvihol prácu Komisie pre lekársku terminológiu pri Ústave slovenského jazyka SAV, ktorá spracovala a už aj publikovala *Anatomicke názvoslovie*. Navrhol, aby ČSÚTK vypracovala zásady pre koordináciu českej a slovenskej terminológie, pretože bez nich sa koordináčná práca nemôže rozvinúť. Hlavnou úlohou odborovej Komisie pre lekársku terminológiu bude spracovať terminológiu základných vedných odborov (patológia, fyziológia). Člen korešpondent ČSAV Jozef Sekanina informoval o činnosti odborovej komisie pre geológiu (komisia je pričlenená k Vedeckej spoločnosti pre geológiu), ktorá výsledky svojej práce publikuje v Časopise pre mineralógiu. Konštatoval, že rozdiely medzi slovenskými a českými termínmi sú vcelku nepatrné a vyplývajú spravidla z pravopisných a tvaroslovných rozdielov v slovenčine a češtine. Člen korešpondent ČSAV Vlastimil Herout koncom novembra 1962 vytvoril odborovú komisiu pre chémiu. S. Herout je tiež toho názoru, že komisia môže rozvíjať činnosť až po vypracovaní koordináčnych smerníc. Odporúčal, aby sa pri ustaľovaní nových chemických termínov neodchylovalo od medzinárodných termínov. Ústav pre normalizáciu a meranie sa v záujme ustaľovania a presnosti termínov má tiež pridŕžať vedeckej chemickej terminológie. Inž. Miroslav Zikmund upozornil na rozdiely

* Pozri J. Kuchař, *První rok činnosti Československé ústřední terminologické komise ČSAV* v tomto čísle ČSTČ, 119–123.

v niektorých termínoch publikovaných v odbornej literatúre a v Pravidlách slovenského pravopisu (*aminokyselina* — *aminoacids*). Okrem toho vyzdvihol činnosť Komisie pre terminológiu chemických vlákien, ktorá výsledky svojej práce predkladá širiemu okruhu záujemcov na diskusiu v *Chemických zvestiach*. Akademik Píšek informoval ČSÚTK o hutníckom názvosloví, ktoré je už pripravené, len niet vydavateľa. Sekretariát ČSÚTK by mal preskúmať možnosť vydania tohto názvoslovia.

V diskusii sa hovorilo o potrebe menovať do odborových komisií a subkomisií aj členov zo Slovenska. Ďalej sa zdôraznilo (člen korešpondent ČSAV Bělič), že úlohy Československej ústrednej terminologickej komisie nie sú jednorazové, ale trvalé. S koordináciou termínov treba začať až po ich systematizácii. Závažnou sa ukázala aj otázka publikovania terminologických prác. So založením názvoslovnej knižnice nemožno v blízkej budúcnosti počítať, preto treba využívať publikečné možnosti vo vydavateľstvách. Všetky terminologickej príručky by mala schvaľovať Československá ústredná terminologická komisia. Pre ďalšie obdobie činnosti by nebolo únosne rozširovať prácu, pôjde viac o jej prehĺbenie. Potrebné však je nadviazať styky s medzinárodnými terminologickými inštitúciami (ISO TC 37). V diskusii o norme *Plastické hmota* sa uvažovalo o termínoch *plastická hmota* a *plastická látka*. Dospelo sa k záveru, že otázkou treba prediskutovať v ČSTČ.

Predposledným bodom programu bolo hodnotenie I. ročnika ČSTČ. Člen korešpondent ČSAV J. Bělič konštatoval, že z českej strany treba zabezpečiť väčší odber (ďalšia propagácia), ako aj intenzívnejšie prispievanie. Kladne hodnotil prácu redakcie pri zostavovaní jednotlivých čísel, vyčítal však značné množstvo chýb najmä v českých článkoch. Inž. Zikmund na niektorých príkladoch ukázal, že odborné články musia okrem členov redakčnej rady časopisu posudzovať aj odborníci, aby sa vyhlo prípadným vecným chybám.

Potom sa v krátkosti prerokoval návrh predbežného organizačného poriadku ČSÚTK ČSAV. Opravy sa ihned vnesli do pracovného exemplára návrhu.

Komisia na svojom 2. zasadnutí prijala tieto uznesenia:

1. Sekretariát zabezpečí v príslušných kolégiah návrhy členov zo Slovenska do tých komisií, v ktorých nie je primerané zastúpenie.
2. Sekretariát preskúma možnosti zapojenia Československej normalizačnej komisie (pri Úrade pre normalizáciu a meranie) do ČSÚTK.
3. Sekretariát vypracuje zásady ustaľovania a koordinácie termínov, ktoré sa najneskôr do konca marca pošlú predsedom odborových komisií a prediskutujú sa na plenárnom zasadnutí v máji 1963. Prediskutované zásady treba publikovať v ČSTČ.
4. Predsedovia odborových komisií napišu o činnosti svojich komisií

zprávy, prípadne články do Československého terminologického časopisu

5. Sekretariát vypracuje odporúčanie Úradu pre normalizáciu a meranie v zmysle diskusie o termínoch *plastická hmota*, *plastická látka*.

Ivan Masár

NÁZVOSLOVNÁ NORMA PRO CIVILNÍ ZBRANĚ A STŘELOVO

O názvoslovné normě pro civilní zbraně a střelivo, kterou vydal Úřad pro normalizaci, víme z předběžné informace v tomto časopise,¹ že se její zpracovatelé radili svědomitě s oběma našimi jazykovědnými ústavy. Zajímá nás přirozeně, jak se v konečné podobě podařilo lingvistická hlediska sladit s hledisky odbornými. A protože nejaktuálnějším jazykovědným problémem v oblasti odborné terminologie je ústrojně sbližování českých a slovenských termínů, posuďme především, jak se jej v tomto případě povedlo prakticky vyřešit.

Na první pohled je zřejmé, že vcelku bylo možno bez obtíží přijmout pro oba jazyky názvy buď zcela totožné, anebo alespoň velmi přibuzné. Rozdíly jsou jen ojedinělé. Pokud si je vynutily systémové odlišnosti češtiny a slovenštiny, jako je tomu u dvojic *zpoždovač* — *oneskorovač*, *hledí* — *cielník*, *ráž* — *kaliber* aj., nedá se nic namítat. Tim spíše by se ovšem mělo usilovat o to, aby všude tam, kde se objeví možnost přiblížit k sobě český a slovenský název bez nebezpečí, že budou porušeny zákonitosti jednoho nebo druhého jazyka, byla tato možnost využita. V dosavadní praxi, jak se zdá, převažuje tendence brát české názvy jako neménny základ. České odborné názvosloví je arci v některých oborech starší než slovenské, takže při vyrovnaném českých a slovenských názvů se leckdy zdá snadnější přizpůsobovat slovenský název českému, než měnit více méně vžitý český název podle slovenského vzoru. Nebylo by však jistě správné vidět v tom zásadu a pro „vžitost“ českého názvu (leckdy pochybnou) rozmnožovat nezbytný počet slovensko-českých terminologických odlišností o další, zbytečné. Programové sbližování české a slovenské terminologie je myslím vhodnou příležitostí k tomu, abychom i tradiční české termíny přezkoumali, a v případě, že zřetel ke slovenštině nabízí vhodnější řešení, nebáli se vzdát se jich.

Nemůžeme se zbavit dojmu, že i ve vydané názvoslovné normě pro střelné zbraně bylo možno při sbližování českých a slovenských názvů dojít ještě dál. Zbytečný rozdíl vidíme např. u dvojic *celopažbená* (*polo-pažbená*) *kulovnice* — *celopažbová* (*polopažbová*) *guľovnica*. I kdyby bylo

¹ Viz Ján Horecký, *Názvoslovie civilných zbraní a streliva*, ČSTČ 1, 1962, 189—190.

adjektivum *celopažbený* (*polopažbený*) pro slovenštinu nepřijatelné, bylo by nepochybně možno shodnout se na vztahovém adjektivu *celopažbový* (*polopažbový*). Posun od původního významu „zcela (zpola) opatřený pažou“ k novému významu „s celou, úplnou (neúplnou, necelou) pažou“ je nepodstatný a nijak nezkresluje pojem.

U dvojice termínů *jednoranová zbraň* — *jednovýstrelová zbraň* by snad bylo možné odstranit rozdíl tím, že by se pro slovenštinu přijal výraz *jednoranový*, jako je tomu ve vojenském názvosloví.²

U názvů *průhleditko* — *priezorník* a *průhled* — *priezor* je možné se zamyslet nad tím, zda by konec konců něšlo zavést v českém názvosloví termíny *průzorník* a *průzor*.

Neodůvodněná se nám zdá i odlišnost dvojice *závěr* — *uzáver* (ve slovenském vojenském názvosloví je *záver*).³

Jelikož české *stavítka hledí* je ve slovenštině nemožné, dalo by se snad v češtině souhlasit s názvem *nastavovač hledí*, vždyť sloveso *nastavovať* má i v češtině význam „seřizovat“, o který tu běží. Podobně místo českého *seřízení hledí* by snad bylo možno zavést jednotný termin *nastavení* anebo *korekce*.⁴

Také český název *toulec* by podle našeho názoru bylo vhodnější nahradit popisnější slovenskou variantou *výzvužná vložka*.

U termínu *zpětný ráz* by se mohlo uvážit, zda je možná jeho slovenská modifikace *spätný ráz*, zavedená ve vojenském názvosloví, anebo zavést v češtině *zpětný náraz* a vyjít tak slovenštině vstříc.

Zcela zbytečný je myslím rozdíl u dvojice *roztaživost hlavně* — *roztažnosť hlavne*. Vždyť i v češtině, jak dosvědčuje lístkový materiál Ústavu pro jazyk český, je termin *roztažnosť* obvyklejší, používanější.

Termín *divoká rána* se svou expresivitou hodí spíše do slangu a bylo by jistě mnohem lepší převzít slovenský název *planý výstrel*, který je vhodnější a přesnejší.

Většinu těchto možných změn, jak zjišťujeme z článku dr. Horeckého, doporučil zpracovatelům normy i Ústav slovenského jazyka. Úřad pro normalizaci s nimi údajně souhlasil. Škoda, že tyto návrhy nakonec v normě nebyly realizovány.

A ještě něco. Třebaže norma uvádí názvy pro civilní zbraně a střelivo, tu a tam pojmově zasahuje do názvosloví vojenského. Přitom je patrné,

² Viz *Česko-slovenský vojenský slovník*, Ministerstvo národní obrany, Praha 1962.

³ Viz cit. slovník anebo *Veľký rusko-slovenský slovník*, Vydatelstvo SAV, Bratislava 1960, heslo *zatvôr*.

⁴ To by odpovídalo i vojenskému odbornému vyjadřování, v němž se používá slovesa *nastavit* v uvedeném významu (*nastavit hledí*, *nastavit dálku*).

že se od existující již vojenské normy v lecčems odlišuje. V tom by se mohlo skrývat nebezpečí pro stabilitu obou norem. Pro zpracovatele budoucích norem jiných oborů bude jistě prospěšné připomenout si, že armáda je nutena normalizovat si názvosloví nejrůznějších oborů, které se nějak týkají vojenské činnosti, často mnohem dřívě, než se přistoupí k zpracování civilní normy. Bude proto jistě oboustranně užitečné brát tuto vojenskou názvoslovou soustavu v úvahu. V daném případě jde naštěstí jen o drobné rozdíly. Např. proti termínu *jednoranná puška* je v civilní normě *jednoranová zbraň*. Zatímco civilní norma zná jenom *samočinnou zbraň*, vojenské názvosloví rozlišuje zbraň *samočinnou* (střílející dávkami) a *samonabijecí* (střílející jednotlivými ranami). Ve vojenském názvosloví je vžitý přívlastek *velkorážní* (*malorážní*) na rozdíl od *velkorážový* (*malorážový*) v normě. Z vojenského terminologického hlediska poněkud překvapuje uplatnění termínu *trojče* a *čtyřče*. *Čtyřče* ve spojení *kulometné čtyřče* žilo i ve vojenském slangu, ale v názvosloví nebylo zavedeno, protože se jeho význam nekryje s pojmem. Termín *čtyřče* (a stejně tak i *trojče*) znamená „jedno ze čtyřčet“, takže není příležitou metaforou pro spojení čtyř hlavní. Proti vojenskému termínu *nábojní komora* zavádí civilní norma název *nábojová komora*. Jak vidět, neběží o nějaký zásadní nesoulad. Většinu těchto rozdílů bude možno odstranit tím, že se vojenské názvosloví postupně přizpůsobí civilní normě.

Na závěr snad ještě drobnou připomínku: Místo jmen výrobců a vynálezců zbrani (Flobert atd.) by bylo asi praktičtější uvést názvy zbrani (*flobertika*, *lefoška* atd.), neboť jich se normalizace týká.

Ve svém celku je ovšem uvedena názvoslovna norma zpracována solidně a bezesporu přispěje k ujednocení názvosloví v daném oboru.

Karel Richter

TEORIJA NAĐOŽNOSTI V OBLASTI RADIODELEKTRONIKI. TERMINOLOGIA, vypusk 60, Komitet techničeskoj terminologii AN SSSR, Moskva 1962.

Ako 60. zväzok série Sborníki rekomendujemých terminov vydal Komitet technickej terminológie AN SSSR súbor 70 názvov z teórie istoty, doplnený súpisom písmenových označení a výkladom základných terminov z teórie pravdepodobnosti a matematickej štatistiky.

Spracovanie tejto terminológie, na rozdiel od terminológií iných odborov, bolo vyvolané predovšetkým búrlivým rozvojom techniky, najmä rádioelektroniky, kozmonautiky i raketovej techniky. Vo všetkých týchto oblastiach pracujú komplikované sústavy, pre ktoré je dôležité poznať stupeň istoty ich fungovania, meraný metódami teórie pravdepodobnosti a matematickej štatistiky.

Správne sa v úvode k tomuto zväzku zdôrazňuje, že najmä na prvých stupňoch rozvoja istej disciplíny je terminológia rozkolísaná a treba ju čím skôr ustáliť. Prirodzene, že čím je terminológia rozkolísanejšia, tým tažšie ju normalizovať. Preto sa autori terminológie istoty obmedzili na základné pojmy a termíny, ktoré možno s úspechom používať aj v iných oblastiach techniky než v rádioelektronike.

Aj pri takomto obmedzení je terminológia teórie istoty spracovaná prísně systematicky. Pri definovaní *istoty* sa napr. ako hlavné znaky zdôrazňujú *bezporuchovosť* (*bezotkuznosť*) a *opraviteľnosť* (*remontopri-godnosť*), čím sa rozsah pojmu istota rozširuje. Podrobnej poznámky o systémovom charaktere sa uvádzajú na s. 7–10. Nebýva to v sbor-níkoch odporúčaných termínov zvykom, ale v danom prípade to svedčí o dôrade, ktorý sa kladie na systémovosť terminológie najmä v nových odboroch.

Technicky je tento 60. zväzok spracovaný tak ako všetky predchá-dzajúce: po radovom čísle sa uvádza názov s prípadným synonymným názvom i neodporúčaným názvom a potom definícia doplnená v prípade potreby poznámkou. Pri väčšine názvov sa v tomto zväzku uvádzajú aj anglické názvy.

Ako neodporúčané sa označujú také termíny, ktoré zrejme vznikli bez dlhšieho uvažovania pri prvej potrebe pomenovať istý pojem. Ne-odporúča sa napr. trojica obrazných názvov goriačij rezerv, toplyj rezerv, cholodnyj rezerv (i keď podobná obraznosť je aj v anglických názvoch *hot reserve*, *cald reserve*) a zavádzajú sa neutrálne názvy *нагруженный резерв*, *облегченный резерв*, *ненагруженный резерв*. Treba poznamenať, že názov *облегченный резерв* je utvorený samostatne, bez opory v angličtine.

Podobne sa neodporúčajú termíny slučajnyj otkaž, grubyj otkaž – spr. *вnezapnyj otkaž*, negrubbyj otkaž – spr. *postepennyj otkaž*, pervičnyj a vtoričnyj otkaž – spr. *nezavisimyyj* a *zavisimyyj otkaž*.

Presne sa rozlišuje *remontoprigodnosť* (*maintainability*) a *vosstanavli-vajenosť* (*restorability*). Zaujímavé je, že proti angl. *redundancy* sa ako ruský ekvivalent uvádzá termín *rezervirovanije* a doslovný preklad *избы-točnosť*, známy z teórie informácie, sa neodporúča. Podoba *rezervirovanije* má sice oporu v definícii (metóda zvýšenia istoty systému, resp. prvku použitím rezervných systémov a prvkov), ale je otázka, či tu nebude vždy prenikať bežný význam slovesa *rezervirovat*.

Terminológia teórie pravdepodobnosti a matematickej štatistiky, ako sa to zdôrazňuje aj v úvode, má skôr charakter encyklopédického pre-hľadu. Nejde v nej o presné definície, ale o výklad základných pojmov s použitím matematických vzorcov. Aj tu sa uvádzajú anglické názvy.

Ján Horecký

VEĽKÝ RUSKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK

Na trh práve prichádza II. diel Veľkého rusko-slovenského slovníka. Je pokračovaním prvého dielu plánovaného 5 zväzkového prekladového slovníka, ktorý vyšiel r. 1960. Jeho cieľom je zachytiť v čo najplnšej miere slovnú zásobu ruštiny a konfrontovať ju so slovnou zásobou slovenčiny. Obsahuje slová z rôznych štylistických vrstiev a z rôznych oblastí ľudskej činnosti. Jadro slovnej zásoby tvorí predovšetkým slovná zásoba súčasnej spisovej ruštiny. Zo zastaraných alebo nárečových slov sa uvádzajú len tie, ktoré sú potrebné pre porozumenie ruskej beletrie. Slovník zachytáva terminológiu verejno-politického života, socialistického hospodárstva, plánovania, terminológiu banícku, strojársku, staviteľskú, hydrologickú, botanickú, zoologickú, lekársku, vojenskú, športovú a inú. Celkovo je žastúpených vyše 70 rozličných odborov.

Slovník je vypracovaný na základe najnovšej lexikografickej teórie pracovníkmi Slovenskej akadémie vied, späťa všetky požiadavky kladené na slovník daného typu. Pri spracovaní slovníka autori vychádzali z bohatej vlastnej excerptie ruských a sovietskych diel a opierali sa o najnovšie ruské výkladové slovníky, ako je Slovník ruského jazyka a Slovník súčasného ruského spisovného jazyka, vydaný Akadémiou vied SSSR.

Ako dvojjazyčný prekladový slovník konfrontuje slovnú zásobu dvoch jazykov. Vychádza z ruštiny, každé ruské slovo štýlisticky hodnotí, určuje jeho významovú štruktúru, triedi voľné a ustálené slovné spojenia. K každému významu slova, slovnému spojeniu, každému frazeologickému zvratu slovník podáva zodpovedajúci slovenský ekvivalent.

Veľký rusko-slovenský slovník poslúži ako spoľahlivá pravopisná pomôcka, ako gramatický ukazovateľ a ako ukazovateľ správnej ruskej výslovnosti a prízvuku.

Veľký rusko-slovenský slovník poslúži ako pomôcka všetkým, ktorí čítajú ruskú a sovietsku literatúru, všetkým, ktorí študujú sovietske odborné knihy a časopisy. V prvom rade však poslúži tým, ktorí prekladajú z ruštiny a študujú na vysokých školách.

VSAV 1963, str. 848, cena Kčs 39,50.